i fig. 2 är där avbildat i teckning av ingenjör H. Åkerlund. — För uppgiften om denna keramiks förekomst i Borgholm tackar jag professor Martin Olsson.

[15] *C. R. af Ugglas*, a. a., sid. 556; två lerkärl från det därstädes nämnda fyndet från S:t Hans Kilde i Roskilde avbildade av *G. Karlin*, a. a., sid. 155 fig. 13. — Jfr ang. dylik keramik från Lilleborg på Bornholm sid. 63 i denna framställning.

[16] Avbildad i färg av *W. Berg*, Slottsholmen på Ragnhildsholmen — Bidrag till kännedomen om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia II, Göteborg 1883, Pl. 3: 1.

[17] Avbildat av *W. Berg*, Augustinerklostret i Konungahälla — Bidrag till kännedomen om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia V, Göteborg 1895, Pl. 15: 2 och 14: 2.

[18] Avbildat av *C. R. af Ugglas*, a. a. sid. 561 fig. 230. — Ett liknande fragment från Skanör (»vindbryggsstolparna»), Lunds universitets historiska museum inv. nr 17300, har docent Wilhelm Holmqvist haft vänligheten fästa min uppmärksamhet på. Det är avbildat i *O. Rydbeck*, a. a. fig. 88.

[19] *W. C. Braat*, Funde mittelalterlicher Keramik in Holland und ihre Datierung — Bonner Jahrbücher 142, Darmstadt 1937, sid. 170, Abb. 10: 2 (fyndplats V); ifrågavarande ansikte jämföres med ett liknande, som förekommer på ett lerkärl, avbildat i *Fr. Poncetton-Georges Salles*, Les poteries françaises, Paris 1928, fig. 6, och härrörande från île de France.

[20] *C. R. af Ugglas*, a. a. sid. 557; Baron af Ugglas har benäget meddelat mig, att intet hittills rubbat hans år 1931 uttalade åsikt beträffande England som ursprungsland, tvärtom har den stärkts av det faktum, att denna keramik alltjämt icke konstaterats i nämnvärd grad inom områden, som under den äldre medeltiden stodo i nära beröring med Nederländerna och Frankrike (med undantag för den i a. a. sid. 556 not 9 anförda skärvan). Däremot förekommer den relativt talrikt inom de områden av det medeltida Sverige, som vid samma tid bevisligen stodo i nära beröring med England.

[21] Jfr *C. R. af Ugglas*, a. a. sid. 557 not 3; ett franskt ursprung för bl. a. bladfjällskeramiken antager *W. C. Braat*, a. a. sid. 176. Jfr ibid. sid. 170 Abb. 10: 3.

[22] På katalogkortet i Sigtuna Fornhem är djupuppgiften med blyerts ändrad till 3,2 m ö. h. = 0,8 m under gatunivån; på såväl den ask, i vilken fyndet allt sedan utgrävningen förvarats, som på dubletten av katalogkortet i Vitterhetsakademiens arkiv förekommer dock uppgiften: höjd 3,1 m ö. h. (= 0,9 m djupt).

[23] *B. H. St. J. O'Neil*, Finds from Coity, Ogmore, Grosmont and White Castles — The Antiquaries Journal, Vol. XV, Oxford University Press 1935, sid. 330 ff (lerkärl nr 1 och nr 3).

[24] *G. C. Dunning*, Polychrome Pottery found in Britain — Archaeologia Vol. 83, London 1933, Plate XXVI.

[25] *W. C. Braat*, a. a. sid. 176. Jfr också *O. Rydbeck*, a. a., sid. 149.

OLAUS OLAI HELSINGIUS

Kyrkoherde i Sigtuna 1589—1603.

Några blad ur Sigtunas kulturhistoria.

av *Lennart Aspegren.*

En vårdag 1589 befanns det, att kyrkoherden i Sigtuna stads- samt S. Pers och S. Olofs landsförsamlingar Georgius Andreæ Galle hade lämnat staden och sitt ämbete. Händelsen väckte dock icke den överraskning hos menigheten, som man kunnat vänta.

År 1577 hade Johannes Erici Rogg avgått från detta pastorat och efterträtts av Thomas Rudolphi, vars tjänstetid härstädes varade endast ett fåtal år. Efter honom tillträddes gället först av Jonas Jonæ och sedan av Galle. Samtliga dessa hade haft att utstå svåra stridigheter med borgerskapet i Sigtuna, närmast om prästbolet. Två gånger tidigare hade Galle flytt från staden, men återkommit på böndernas begäran. Denna gången var det dock tydligt, att han ej vidare ämnade återvända, och församlingarna stodo således utan herde.

Emellertid hade man fått kunskap om att Olaus Olai, även Helsingius kallad, som sedan den 8 juli 1569 varit kyrkoherde i Hogdals församling i Hälsingland, avgått från detta ämbete, måhända av den anledningen, att han ansett inkomsterna från pastoratet vara alltför knappa, även sedan Hova socken i Medelpad lagts till detsamma. Herr Oluf hade, frånsett en del stridigheter med sina därvarande församlingsbor rörande avlöningen, skött sin tjänst till belåtenhet, och erhöll som bevis därpå en så lydande orlovssedel:

»Bekennis wij och the menige män som boendes är uthi Hodal och för allom göre wittherligit doch synerligen Wår Andhelig och vertslig

öff[uer]heet, ath thenne wår kyrkioherde Oluff Olaj, som nu i lång tijd wår lärare och sielasörgir warit haffr och nu med sin frij wilia haffr dragit ifrån oss och hermedh begärth wårt sanna vitnisbyrd på sit kal och embethe sampt alt annat sit umgengelse, hwilket wij honom icke neka kune, uthan alle wilie wij bekenna, at han haffr lärt oss Gudz ordh ret och reent, och så skickat sig uthi alt sit leffuerne, at thet är veel försvarligit både för Gudh och oss (thet Gudhi ske loff). Sammaledes haffr förnemde Her Oluf oss wel förlikat med alt invent[1] och de perseler, som ther tillydha, så wij kalle alle weel. Desslikest war her en förslithin Biblia som wij tyckte illa wara, huilken Her Oluff anamade til sig effter wår wilia och fik oss igen sin eghen Biblia med sin egen godh wilia och samptycke til wår kyrkias behoff, huilket oss allom tycktes ganska well wara. Item haffr han förlikat oss med saeckiokorn(?) och aengenes förbettring som wij sielffua påkrefft haffr med en god semmie och enighett, så oss Gud hielpe. Och beplicktige Wij oss her med alle samtligen, at huilken aff oss som bliffuer befunen som talar herpå eller rörer på thenne wår witnesbyrdh och bliffuer bislagen med tu witnen, han skal bliffua straffat som en skalk och hollas för en man thes mindre, så sant som wij leffuom. Men ther som den gode man Her Oluff haffuer her noget upkreffua, som han oss retter wil, skola wij welwisligen ho[no]m hielpa til sin betalning wid wår ära och sanning. Till yttermera wisso, at så är i sanning, tricke wij wår kyrkioherdes signeth her under thenne wår witnisbyrd sampt alle thesse socknemens efterskreffne Bomerkier, giffuit och skriffuit i Hodaal S. Michaels dag Ano Dnj 88.

(Sigill och 12 socknemäns bomärken)»

Efter att hava noga tagit reda på Olaus Olai ekonomiska ställning överenskommo sigtunaborna med honom, att han skulle försöka erhålla det efter Galle lediga pastoratet. Man lyckades även få ärkebiskopen Andreas Laurentii muntliga förhandslöfte om Olufs utnämning, varpå man tillskrev ärkebiskopen följande vädjan:

[1] Med förkortningen »invent» betecknades de inventarier, bestående av boskap, spannmål och en del enklare bohagsting, som enligt tidens bruk avträdande pastor eller hans sterbhus borde avlämna till den tillträdande.

»Bekenne wij och The menige man som boendes äre uthi Sichtune prestegeld så weel Borgare som Bönder och hermed uthi all ödmiuk[t] bidhie Ider, wördige Herre Fadher Arcep. Anders aff Guds försynn utöffuer Suerhiæ, at Iders Herredöme wille wenligis unna oss fatige mänd thenn predicant för wår sielasörjgare, effter som Iders Herredöme och tilförende oss honom loffuat och tilsagt haffuer. Och wij troo och wisserligen, at Iders ordh och faderlige tilsäljelse kan ware och icke förhäfft är eller tänkier, at Iders Herredöme noghen anna lathe her koma emellan och sigh her intrengia. Och ändoch wij äre fatige och förachtade män warit i lång tijd aff den gode man Her Jörgen, i thet han haffuer nu tridige gången wiliat öffergiffua oss för sin fatigdom, ther wij icke wetthe oss noghen skull uthi haffua heller orsaak til vara, men sijger han oss nogen skull, thå befins och i sanhed någen skul hos honom, ther wij doch icke än nu kunne affseija. Men kan nu then gode man Her Jörgin få sin wilia och Brödh som honom loffuat är, ser wij ganska gerna, men huadh och icke, så är det alles wår mening och samtycke, at wij ingelunda honom her effter intaga wilie, effter han oss så offta wedersakat haffuer. Prestegården är förronatt, presteägorne är wanbrukade och all hengn förfallen.

Och effter thet Her Oluff haffuer loffuat at wilia stadight bliffua hos oss, och wij endhels förståt haffue, at han haffuer något begynna medh til Hushållet, så är wij fördenskull honom alle begerende, effter her så fatigt är, men skulle her koma noghen ungh man och icke hade noget i förrådh, så bleffue han her förrådher i fatigdom, förty her är mångt som kräffuer both. Derföre, wirdige Hr Fadher, bidie Iders Herredöme ganska ödmiukeligen, at Iders faderlige godheet wille unna oss thenna man för wår kyrkioherde, som wij nu alle samtyckt haffua. Till ytermera wisso under stadzens signet. Datum loco ut supra Ano Dni 1589 then Maj 25.»

Galle blev emellertid försörjd med en annan predikantbefattning, och ärkebiskopen Andreas Laurentii skyndade sig att i ett brev, daterat endast en dag senare än Sigtuna församlingsbors till honom avlåtna skrivelse, meddela följande:

»Jagh Andreas Laurentij, af Gudz försyn Erchiebiscop uthi Upsa-

la, helsar edher dannemän alle som byggie och boo uthi Sichtuna prestegäld kerligen och gör wetterligitt, att efter thett Edher kyrkioherde Her Jören Andræ, som en tidh långh hafuer warith hos edher brukat för en lärare, ähr nu kalladt och försorgdt till ett annat rum, hafuer iagh förthenskull efter edher egen åstundan förskickat till edher i samma stadh igen thenne erlige och wellärde man Her Oluf Olaj, huilken iagh will i nu wälvilleligen anamme och taghe för idher rätthe siälesorgare, utgiörande honom all rettighett medh tijend och annadt, som af ålder hafr waridh i christeligit bruk. Han schall och ther emott eder förestå med Gudz reene och oförfalskadt ordh och the helige sacramentz rätte bruk efter thee ceremonier, som nu i bruk äre,[1]) såsom han will och bör ansuara för Gud alzmächtigh, oss och vår rette öfuerheet. Till yttermere wisse undher mitt signet. Datum Upsala then 26 Maij Anno 89.»

(Utan underskrift, spår av sigill).

Härmed var saken avgjord, och Olaus Olai kunde ännu samma år 1589 tillträda sitt nya gäll.

Dominikanerklostrets i Sigtuna stängande och plundring hade utgjort ett svårt slag för staden, och Herr Oluf möttes vid ankomsten hit av anblicken av en djupt inslumrad småstad. Stadsplanen var i huvudsak densamma som i de nuvarande äldre delarna av staden. De bebyggda tomternas antal var kanske ett femtiotal, och husen utgjordes av små, låga envåningsbyggnader av timmer med tak av näver och torv, omgivna av grönskande täppor. Utom de egentliga boningshusen funnos på gårdarna fähus, stall, lador o. a. uthus. Många tomter stodo öde eller upptogos av borgarnes kålgårdar. Staden ägde dock ännu ett par vackra parker i den gamla klosterträdgården och den s. k. Fågelsången. Klosterkyrkogården var en av de »härligaste här i heela rijkett». På Kvarnbacken höjde sig en väderkvarn. Klockstapeln uppfördes först år 1608 på sin nuvarande plats; var den tidigare stått, vet man icke.

Då liksom nu dominerades Sigtuna dock av sina kyrkor. Längst västerut höjde S. Per sitt torn, vars spets år 1616 skulle komma att

[1]) D. v. s. enligt Johan III:s liturgi, som i Andreas Laurentii hade en uppriktig anhängare.

under ett oväder störta ned genom kyrkvalvet. Kyrkan hade ännu kvar sina järndörrar och bjälkar samt sitt resvirke av ek, men var i dåligt skick och användes sannolikt som spannmålsmagasin. S. Nicolaus, den lilla »ryska kyrkan», tjänstgjorde, ehuru förfallen, antagligen som rådhus. Den forna landskyrkan S. Lars, som synes ha brukats som skolhus, var tämligen väl bibehållen och likaså den forna stadskyrkan S. Olof med sitt spetsiga torn. Klosterkyrkan med sin koppartäckta takryttare var församlingskyrka, sedan landsförsamlingarna på grund av riksdagsbeslutet i Örebro 1529 förenats med stadsförsamlingen till ett pastorat.

Invånarantalet i Sigtuna uppgick mot slutet av 1500-talet knappast till 150, därav c. 40 borgare. Borgmästare var sedan ung. år 1573 Hans Olufsson Köpsven eller Finne, som uppgives hava i unga år kommit till staden från Finland, möjligen i följe med strömmingsfiskare. En borgmästare hade dåförtiden icke den myndighet, varken judiciellt eller administrativt, som senare. En regelrätt instansordning stadgades visserligen 1593, men ännu senare kunde rättssökande med förbigående av alla mellaninstanser vända sig direkt till högsta ort. Dessutom avgjorde biskoparna med sina capitulares ofta ärenden, som enligt nutida uppfattning höra till världslig rätt. Häradsfogden åter förrättade uppbörden och bestridde de flesta allmänna ärenden. Varken Hans Olufsson eller hans närmaste efterträdare i borgmästareämbetet synas lika litet som rådmännen ens hava kunnat skriva sina egna namn. För uppsättande och utskrivande av expeditioner höll staden sig med en skrivare. Vid tiden för Herr Olufs ankomst till Sigtuna hette skrivaren Johan Galle, sannolikt en släkting till Olufs företrädare.

Anmärkningsvärt är att Sigtuna hade egen skola. I brev av den 9 januari 1573 och 7 augusti 1578 hade Johan III förordnat bl. a. att den gamla socknekyrkan (S. Lars) skulle ombyggas till skolstuga. Den 10 januari 1596 meddelar ärkebiskopen Abraham Angermannus Herr Oluf om den »nye ordningz underholld», som den 17 december föregående år beslutits i Vadstena, där hertig Carl åtföljd av bl. a. ärkebiskopen just börjat sin räfst med katolicismens sista återstod i Sverige. Ärkebiskopen skriver att »till barneläran» skulle utgå »all behollin Tiendh af Haga uthi Härberget uthi Sigtu-

na» samt tillägger: »I wele för den skull, D. Ola, samma barneläres underholld tilhopa holla. Th[e]th wij erna medh förste någon tidtt förordna». Med tanke på Sigtunas obetydlighet kan man knappast antaga, att det varit fråga om någon nyinrättad skola. Sannolikt kunna vi här konstatera en ättling av dominikanerklostrets i Sigtuna skola, från vilken Sigtuna som skolstad i så fall kunde räkna sina anor. Någon till namnet känd lärare är icke bekant före år 1617. Kanske sköttes skolan av församlingarnas klockare de tider — det var icke alltid — en sådan fanns. Slutet av ärkebiskopens anförda skrivelse kan möjligen tydas som om lärarebefattningen då varit vakant. Undervisning meddelades antagligen i innanläsning, rättskrivning, räkning och katekes. Enligt bestämmelserna i 1571 års skolordning borde visserligen även latinsk innanläsning förekomma i »barnskolan». Härmed torde dock ha avsetts abcboks-djäknarna i den humanistiska lärdoms- eller latinskolan.

Bland stadens borgare funnos yrkesmän av olika slag, såsom snickare, murare, trädgårdsmästare, hovslagare, skinnare, laggare, skräddare, skomakare, färjkarlar vid Östra och Västra färjorna m. fl. T. o. m. ett så lyxbetonat hantverk som guldsmedens fanns representerat i Tönnis Guldsmed, som dock råkade i obestånd och år 1596 nödgades sälja sin skuta och år 1602 sin stadsgård.[1] Vid sidan om sina yrken idkade borgarna jordbruk på sina vretar och fiskade. Marknader höllos två gånger årligen, sedan år 1499 Marie himmelfärdsdag och torsdagen före fastlagssöndagen. Stadens egna köpsvenner drogo mest omkring i landet och idkade byteshandel med hästar, fisk, salt m. m. Det sedan klostertiden på Tegeludden (nuvarande Aludden) befintliga tegelbruket nedrevs 1597, och salpeterbruket hade under Johan III:s tid flyttats till Sjudaregården från sin

[1] »Så togh iagh (Olaus Olai) samma skuta och betalte kyrkione the penningar han warit skyldig kyrkian, 4 daler.» Gården köpte Georgius Scotus, som erlade Tönnis' skuld till kyrkan, 3 daler, med en kyrkopäll.

Även andra exempel finnas från denna tid att prästerskapet ägde »gångande skepp och skutor».

År 1572 funnos i Sigtuna endast två skutor, av vilka den ena utlånats till hertig Magnus av Sachsen.

forna plats vid Broholmen, där detsamma varit utsatt för allehanda tillgrepp från den fattiga befolkningens sida.

Den andliga nivån i staden var givetvis låg. Läkekonsten torde i stor utsträckning hava handhafts av Brita Signerska, som länge trotsade prästerskapets bemödanden att hindra hennes trollkonster.

Sigtunas bedrövliga tillstånd och dess förmenta orsaker illustreras bäst av tvenne till hertig Carl avlåtna skrivelser. Den ena är av stadens borgerskap och lyder sålunda:

»Högbornne nådigiste Herre, Eders Furstlige Nådh giffue wij meninge man aff Sigtuna stadh wår älendige klagan ödmiukeligen till kenne. Nådige Furste, efther thet wij fattige undersåtare ähre så utarmade och förfalne wordne, thet wij ingen rådh eller förmögenheet nu mera haffua wil att holle någen Stadzutlagor synnerligen för thesse Eftherskr^ne^ orsaker skuld, som ähr först att wij inge previlegier haffua, ther widh wij oss holle kunne, såsom andre städer,[1] uthan bliffue aldeles aff hwar man offuerfalne.

Thernest niuthe wij icke heller wåre stadztomter til fredz, som under staden aff ålder tillegat haffue, uthan genom falsk berättelse oss owitterligen bleffue bortbebreffuede.

Sädan falla emillan Stockholm och Upsala så många odrägelige skiudzferder, att wij förmå dem aldrigh effterkomma.

Til thet fierde driffs sådantt landzkiöp hooss oss, att wij icke hafue rådh till att kiöpe oss en span sädh, hwarföre, Nådige furste, begäre wij ödmiukeligen aff Eders Furstlige Nådhe, thet E. F. N. wille werdes att förfodre wår saak hoss Högb^ne^ K. Mattz wår allr N. Konungh, thet wåre previlegier måtte bliffua förnyede, och wij kunne bekomme några års fridheter till att uprette oss igenn, Efther wij så förfalne ähre, men så frampt thett icke skeer, nödgas wij att sökia oss på andre ortter, och staden lägges sädan pladt öde, här upå begäre wij fatige undersåtter aff högb^ne^ K. M. wår Aller Nådigst konungh, att Nådigt swar bekomme, för hwilket Gudh H. K. M. wardher belönnandes. Och att thetta sandt ähr berättat under wår stads Signett. Dat. utt supra then 24 Martij anno D. 90.

(Otydbart sigill).»

[1] Sigtuna hade beviljats privilegier 27 febr. 1499 av konung Hans, 25 jan. 1525 av Gustaf Vasa och 6 febr. 1582 av Johan III.

Svar härpå fick borgerskapet i Johan III:s skydds- och privilegiibrev den 8 maj 1590, vars innehåll dock, såsom längre fram skall påvisas, hade en så ödesdiger inverkan på förhållandet mellan församlingarna och deras herdar.

Den andra skrivelsen är avlåten år 1593 av Herr Oluf, som skriver bl. a. »Her är och ingen som någon köphandell bruker til Tyskland eller ellies med inköpande och utsälliande, uthan några Båttar som draga til Finland effter strömming, doch ganska fåå. Är ochså här ganska fatigt folk (thet Gud bettre), at the nepligen kunna föda sig dij heller».

Även om dessa klagovisor, som under de närmaste århundradena skulle komma att då och då upprepas i ungefär samma tongångar, varit i någon mån överdrivna, är det dock tydligt, att Sigtuna vid nu ifrågavarande tid varit att räkna till de städer, som på riksdagen 1614 betecknades som »handelslösa, kullfallna och nedruttna».

Man kan fråga sig, vad det var som förmådde Herr Oluf att trots allt detta, prästgårdens usla tillstånd och det spända förhållande, som länge rått mellan hans företrädare och församlingsborna, likväl söka ämbetet som kyrkoherde i Sigtuna. Måhända var orsaken härtill stadens centrala läge med möjlighet till skolgång för hans barn, måhända han även i medvetande om att hava en bättre ekonomisk ryggrad och vara en kraftfullare natur än sina föregångare hoppades kunna bemästra de svårigheter, som ofelbart måste uppstå. Härom veta vi intet.

Herr Oluf inflyttade till Sigtuna år 1589 vid S. Laurentii tid. Han var gift med Gudlig Oluffsdotter och efterlämnade vid sin död sju i äktenskapet med henne födda barn, Sara, Margareta, Elisabet, Karin Valdemar, Sigrid och Johan.

Ett av hans angelägnaste värv blev nu att iståndsätta den förfallna prästgården. Denna låg sedan antagligen mycket lång tid tillbaka på ungefär samma plats som nu och var en jordbruksgård av den då vanliga centralsvenska typen med en man- och en fägård. Genom ett portläger under brädtak och med en järnbeslagen port kom man in på den kringbyggda mangården. Den »stora herrestuffuan» synes ha varit av den vanliga parstugutypen med en större stuga på vardera sidan om en förstuga, vari en kammare var avbalkad. Den var på

Herr Olufs tid möjligen belägen solrätt på södra sidan av mangården med den inhägnade trädgården strax nedanför, men flyttades av hans närmaste efterträdare »up på gården ther hon nu står. Hon stodh förr ther nu ähr bygdt pörte, och det var för Herstugun som hvar kan se ett olägligt rum, therföre lät jag tagha henne dädan». I övrigt omgavs mangården vid Herr Olufs tillträde till pastoratet av åtminstone följande hus: »gamla sängestuvan», »gamla mjölkestuvan», visthusbod, mjölbod, »österloftet med underbod och den andra budarboden», källare, förloft mellan källare och mjölkstuga, lilla badstugan, brygghus samt torkstuga med två lavar. Härtill byggde Herr Oluf ännu källarestuga, bagarstuga med två ugnar, sängkammare mellan de två sistnämnda stugorna, kokkammare med förstuga och kvist »mellan båda stugorna», gäststuga och ett pörte med »alle sine tilboningar och förstuga.» Att rekonstruera situationsplanen för denna mängd hus torde icke vara möjligt. Sannolikt voro flera av dessa stugor kombinerade i längor under ett gemensamt tak. Mellan de olika byggnaderna sträckte sig en hägnad.

Till fägården hörde stall (antagligen i längan mellan man- och fägårdarna med ingång även från den förra), »horsestuffua», sockenstuga, en liten drängstuga, fähus, svinhus samt åtminstone fyra lador, varav två tiondelador.

Byggnaderna voro i regeln försedda med tak av näver och torv — lilla badstugan hade dock brädtak och fähuset halmtak — målade och kunde låsas med »stockelås» eller »smällelås». Glasfönster omtalas icke på Herr Olufs tid, men då hans efterträdare lät insätta nya sådana i flera byggnader, får man antaga att dylika tidigare funnits.

Prästgården hade egen brunn med vindspel, »hängslor», järnhink och balja med järnband.

Enligt Kristoffers landslag voro församlingarna skyldiga att uppföra och underhålla sju »laga hus» i prästgårdarna, nämligen stuga, stekarhus, lada, kornhärbärge, visthus, sömnhärbärge och fähus. I Sigtuna hade borgarna sådan skyldighet för brygghus och tre spiltor i stallet, medan bönderna höllo herrestugan, den övriga delen av stallet, »horsestuvan» samt två tiondelador.

Då Olaus Olai hade behov av större bostadsutrymme än vad präst-

gården, särskilt medan byggnads- och reparationsarbetena pågingo, kunde erbjuda, inköpte han 1590 en egen gård i staden. Dessutom började han året före sin död att återuppbygga en gammal skvaltekvarn i bäcken mellan Hospitals- och Tegeluddarna, som legat öde sedan klostrets tid.

Tack vare det bevarade arvskiftesinstrumentet efter Herr Oluf kunna vi få en ungefärlig föreställning om prästgårdens dåvarande inredning. Tyvärr finnes i regeln ej antalet av de olika föremålen angivet.

Påfallande var bristen på lösa möbler. Antalet icke väggfasta sängar var dock ganska stort. Vid skiftet efter husfadern fick nämligen både änkan »sinn fulle sorgesäng med all tillhör» och de hemmavarande barnen likaledes envar sin säng. De gifta döttrarna hade till bröllopet erhållit var sin säng med tillbehör.

Av »skiffuer», d. v. s. bord, fanns ett med låda och fötter. De övriga voro antagligen enkla träskivor att placeras på bockar eller annat underlägg.

Dessutom funnos några kistor, vilka voro försedda med lås, därav en med ett »ståttligt» lås, och bland »inventet» ett eller flera skåp.

De egentliga sittmöblerna utgjordes av väggfasta bänkar, täckta av bänkdynor, varav två voro fyra alnar långa med »lästgarn tuistett» och två andra av »tuistväv». Några stolar omtalas ej.

Bland sängarnas »tilhör» märkas bolster, såsom »sängebulster med engilsk vaar med dun», bolster med vepeväv och med vadmalsväv samt »räckebulster» (långbolster) »med garn wääffuit» och med »valmalswäff». Vidare hörde till bädden två kuddar, nämligen »hufvuudt bulster» och örngott, vartdera med eller utan »engilsk vaar», samt lakan och rya eller täcke. Till de enklare bäddarna hörde antagligen veporna, bland dem en vit, samt fällarna. Bland dessa sistnämnda funnos »en Biörnskinsfell medh Suartt gammal engilsk» (kläde) och en »kuttskinsfell». Dessutom omtalas en »gattrya», tre »sänkt (d. v. s. stickade eller broderade) höyunds (hyende) var» samt »förlåter» (sängsparlakan).

Vid högtider och antagligen även i vardagslag voro boningsrummens tak och väggar täckta av vävnader. Prästgårdens förråd av sådana gick under det gemensamma namnet »hussklädene» och bestod dels av »taakdrächter» med därtill hörande lister och dels »wäggebonater». En sålunda »dragen» stuga med sitt sluttande tak hade sin förebild i tältet och gjorde säkert ett mycket färgrikt och festligt intryck. Av måtten på beklädnaden kan man få en föreställning om rummens storlek.

Av »takdrechtter» funnos åtminstone två, möjligen tillhörande de två större stugorna på vardera sidan om förstugan i »stora herrestuffuan». Den ena »drechten» var 2 famnar lång med tre »språnglister» (våder i genombrutet arbete) och lika många »lerfftslister». Dessa lister torde i den dragna stugan ha markerat sparrarna uppefter det sluttande taket ända till ryggåsen. Den andra drätten hade åtta lister.

Bland väggbonaderna nämnes en »ny wäggeboonat, 11 alnar långt och 2 alnar bredh», en »ny målatt bonadh 7 alnar lång, 2 alnar bredh», en »gamal målat bonat 9 allnar», en liten gammalbonad och ytterligare fyra gamla bonader.

Ryggåsstugans mot taket avsmalnande kortväggar täcktes av »gaffluar», bland vilka en nymålad, som var 9 alnar lång nedantill, och en gammal målad.[1]

Som ytterligare väggprydnader funnos två små nya målade tavlor och ännu en liten tavla med en »spyare».

Då den stora prästgårdsfamiljen samlades till måltid, erfordrades inga långa föreberedelser med borddukning. Kanske förrättade man först en enkel handtvagning i något av de »mollug»[2] eller nymodigare bäcken eller handfat av mässing, som vi veta tillhörde husets förnödenheter och som fyllts med vatten ur någon av tennkannorna, varefter ett i arvskiftesinstrumentet omnämnt »rråndatt (randigt) handkläde» kunde komma till användning. Därefter satte man sig på de väggfasta eller lösa bänkarna kring »skiffuan». Maten fram-

[1] Herr Olufs svärson Martin Aschaneus skriver 1614 i »Een Lithen Hws Regla»:
»Klädh och thet icke på tina stugu weggier,
Som tu skulle Kläda på the nacknes leggier.»
Tänkte Aschaneus härvid månne på svärfaderns stora förråd av »huskläder»?

[2] Mollug, av det fornordiska mund = hand och laug = tvätt, var ett slags fat av gammal modell.

sattes i kopparkittlar — en sådan vägde 1/2 skålpund — eller på fat antingen av tenn, — det största av dessa vägde 6 skålpund — eller av järn, av vilka ett hade en vikt av 1 1/2 skålpund. För att icke de heta kokkärlen skulle skada bordskivan placerades de på »faattringar.» Tallrikar funnos, antagligen av tenn, men torde icke ha mycket brukats. Man åt med sked ur det gemensamma kokkärlet eller med fingrarna ur det gemensamma fatet. Sked av trä, horn eller tenn samt kniv hörde till varje familjemedlems enskilda egendom. Gafflar voro så gott som okända. Till bordservis hörande föremål av glas, keramik eller trä omtalas ej.

Maten tillreddes i kokkammaren. Kokkärlen bestodo av grytor, pannor och kittlar, en del av koppar. En av grytorna vägde 1 1/2 skålpund, och en av pannorna var av järnmalm och försedd med handsåll.

I något av prästgårdens många utrymmen förvarades »all åketyg», en släde »jemnadt af snickareverk med 2 kistor», en annan släde med »slädesklädnatt och röd rysk filtt», två sadlar, av vilka den ena synes ha tillhört Herr Oluf och den andra hustru Gudlig, annat »ridtyg», betsel m. m.

Smedjan, som antagligen var belägen utom gården innehöll »alle smidieverktygen», såsom städ, tång och hamrar, även de prästens enskilda egendom.

Vid inflyttningen till Sigtuna var Herr Oluf 49 år gammal, verksam, av allt att döma av strängt konservativ läggning och mera bokligt bildad än kanske flertalet av dåtidens lantpräster. Hans motståndare beskyllde honom för girighet och bristande ordhållighet, båda beskyllningarna och särskilt den senare dock måhända framsprungna ur bitterheten i de strider han här kom att få utkämpa.

I sin dräkt undvek han den flärd med »stackota kappor», som mot slutet av 1500-talet alltmera började ta överhanden, och klädde sig i sådana sida kjortlar som prästerna i 1571 års kyrkoordning uppmanades nyttja. Herr Oluf uppträdde värdigt i en »kiortell af swart Engelst kläde» och under den kalla årstiden dessutom i en »kasiaka[1]

[1] Kasiaka eller katsiaka kallades ett särskilt av präster använt ytterplagg.

med vändt kläde med en halv veng (?) på hvart förslaget och renkalfskinsfoder». I vardagslag brukade han kläder av vadmal.

Om Herr Olufs intellektuella intressen vittnar hans enligt dåtida förhållanden icke så alldeles obetydliga privata boksamling. Den omfattade följande arbeten:

»S. Biblia
Novum testamentum latine
Ny psalmbok med evangelierna
D. Lutherij huspostilla latine
Cathesis Musaei, förswenskatt aff M. Nicolai Balk[1]
Simonis Pauli postilla[2]
2 ex. Postilla M. Olavij Senioris öffuer sommardelen, swensk[3]
M. Laur. Senioris arch. om kyrkiostadgarna[4]
Extract om förbudit Echtenskap M. Laur. Senioris[5]
D. Senioris läkiarebook swänska[6]
Pericope Brentij in Evang.[7]
Siällenes örttegårdh[8]
4 ex. Postillor Spangebergi[9]
Precationes Nicolaij Saliceti[10]
Pauli Joviani historia[11]

Johan III, som i motsats till sin fader hyste intresse för bevarandet av landets kulturella minnesmärken, uppdrog åt Herr Oluf att

[1] Sim. Musæi Catechismus, övers. av Nic. Balk. Sthlm 1596.
[2] Simon Pauli (Sverinensis), Dispositio in Partes Orationis Rhetoricae & textus Evangeliorum 1573 eller 1584.
[3] Olaus Petri Postilla. 1528.
[4] Laurentius Petri Nericius, Om kyrkiostadgar och ceremonier. Utg. av Abraham Andreæ Angermannus, Wittenberg 1587.
[5] Laurentius Petri Nericius, Om förbiudhen skylskap och swågerskap. Sthlm 1572.
[6] Antagl. Benedictus Olai, En nyttogh läkerebok. Sthlm 1578.
[7] Johannes Brentius, Commentar till evangelierna.
[8] Nicodemus Cramer, Siälenes örtegårdh, övers. av Andreas Simonis. Sthlm 1561.
[9] Johannes Spangenberg (Herdesianus), Postilla latine.
[10] Saliceto, N.col, de Antidotarium animæ.
[11] Paulus Jovius, Historiarum sui temporis libri XLV, flera upplagor.

se till, att ödekyrkorna i Sigtuna icke spolierades, och denne blev sålunda den första föregångaren till vad som nu kallas för riksantikvariens ombud på platsen. Tyvärr visade stadens borgare under tidernas lopp föga förståelse för dessa värden.

Någon anmärkning mot Herr Olufs verksamhet som själasörjare och predikant i Sigtuna gjordes aldrig vid visitationsförrättningar. Tvärtom intygade församlingsborna vid en proststämma 1599 på frågan »om Läroembetet håls rent med flijt wid macht af pastore loci uthi alle måtto», att det »fhelar ingen dell uthi lärone eller lefuerne.» Herr Oluf var mån om kyrkotukten, höll noga reda på dem, som försummade gudstjänsten eller de heliga sakramentens bruk, och beivrade sabbatsbrott.

Trots att Herr Olufs namn finns under både Örebro mötes beslut och Söderköpings riksdagsbeslut gick det långsamt med avskaffande av de katolska kyrkobruken i Sigtuna. Först år 1603, Olufs dödsår, »afflades liussen i kyrkione, som är liuss på altaret om liuse dagen, kyrkiogångs hustrus liuss och Brudeliuss. Till förende åren förrgått äro alle andre Ceremonier, som wore afdömde, aflagda här i kyrkione.»

Under Herr Olufs tid vidtogos flera reparationsarbeten i Mariakyrkan. Sålunda fäste Måns Tornebyggare i Upsala år 1593 kopparen på takryttaren, och året därpå lagades tegeltaket. År 1596 »byggdes» kyrkvalvet, och år 1600 sattes nya glas i kyrkan. Herr Oluf uppträdde även som donator och skänkte år 1596 till kyrkans kor en biskopsstol. För kyrkans räkning anskaffade han, delvis på egen bekostnad, erforderlig litteratur, nämligen »Liturgien för 3 mark»[1], »Lillie handboken för 2 mark»[2], »Confessio Augustana uthi Ubsala consilio 93»[3], »Samhälligh eninhs och förbundz book med den Swenske kyrkioordningen inbunden»[4], den sistnämnda för 1

[1] Liturgia eller Then Swenske Messeordningen. Sthlm. 1588 (uppl. 2).
[2] En uppl. av Then Swenska Handboken 1533, 1537, 1541, 1548, 1557 eller 1586.
[3] Confessio fidei. Sthlm 1593—94.
[4] Förening Emellan then Högborne Furste och Herre Her Carl — — — och Rijksens Ständer uthi Swerige giordh och oprättet i Wadzstena then 27 Junii Åhr 1598. Sthlm 1598 och Then Swenska Kyrkeordningen, utg. av Amund Laurentsson. Sthlm 1571.

mark pastors pengar och 12 öre församlingarnas, samt ytterligare »Itinerarium eller Reesebooken»[1] för 2 tunnor råg kyrkosäd.

År 1599 upprättade bönderna och borgarna en »stuffua (förmodligen fattigstuga) i stadhen, den gambla ligger all nedrutin, pastor fullbordade sielff.»

Den sämja, som i början synes hava rått mellan Herr Olaus och hans församlingsbor, skulle dock snart taga slut.

Förhållandet till herrn på Venngarns slott kom att bereda honom stora svårigheter. På slottet residerade då hertig Gustaf, en son till Gustav Vasas dotter Sofia i hennes äktenskap med hertig Magnus av Sachsen-Lauenburg. Då Herr Oluf under åberopande av sin tjänsteplikt och sina förmäns påbud ville förmena hertig Gustafs »bislåperska» tillträde till kyrkan, innan hon inför Gud och församlingen försonat sitt syndfulla liv, förklarade den hetlevrade vasaättlingen »sigh inthet achta deras (prästernas) ceremonier» och hotade »slå ärkebiscopen på hufwudet». Herr Oluf blev tvungen giva med sig, men inrapporterade saken till domkapitlet, som, uppretat över vanvördnaden, men inseende hertigens oåtkomlighet, lät sin vrede gå ut över pastor, som förklarades förtjäna mista gället för sin försummelse att upprätthålla sitt kalls auktoritet. Då det emellertid gällde att giva Herr Oluf förhållningsregler för framtiden, huru han skulle bevaka kyrkans myndighet, fann högvördiga domkapitlet ingen annan utväg än att förordna att »kommer hoon och i kiörka som senast skett så skall pastor strax gå uthan kiörkan».

Som hämnd lät hertig Gustaf sin fogde på Venngarn, Augustin de Bois, förbjuda slottets folk att göra pastor varken fisk- eller skafttionde och hotade ytterligare att »slå båda armarna aff honom». Herr Oluf bönföll nu hos hertigens mor, hertiginnan Sofia på Ekolsund »att hon wille koma mig fatige man til hielp med en nådig förfordring inför Högborna Ers Furstliga Nådes elskelige kære son, at migh fatig man thet sama (tiondet) gunsteligen mine fatige hustru

[1] Henricus Bünting, Itinerarium sacræ scripturæ. Thet är En Reesebok öffuer then helighe Schrifft. Övers. av Laurentius Johannis Lælius. Sthlm 1588.

och små barn til hielp och föde bekoma motte.» Saken torde ha ordnats genom hertiginnan Sofias medling.

Långt större omfattning fick den strid om prästbolet, som pågått redan under Herr Olufs företrädares tid, men som nu åter flammade upp och tog allt skarpare former. Företeelsen saknade icke motsvarigheter i andra delar av riket, och dess psykologiska bakgrund kan sökas i såväl tidsandan som de lokala förthållandena.

Som en följd av reformationen hade i de protestantiska länderna stor osäkerhet uppstått i de kyrkliga äganderättsförhållandena. I reformationens hemland, Tyskland, klagade Luther: »Kyrkan är förstörd och härjad, det finnes ingen barmhärtighet längre, man stjäl och man rånar. Fordom gav kungar och furstar rika gåvor till kyrkorna, de underhöllo dem; nu plundra de dem. — — — Även de som kalla sig evangeliska draga över sig Guds vrede genom sin rovgirighet och sina helgerån.» Då i Sverige staten enligt bestämmelserna i Västerås recess 1527 börjat indraga kyrkans egendom till kronan, ansågo menigheterna tillfället vara lämpligt att försöka få del i rovet och började själva taga för sig av denna egendom. Frestelsen härtill var så mycket större, som prästämbetet till stor del hade förlorat sin helgd, och många av dess representanter voro helt undermåliga ej blott i intellektuellt utan ock i moraliskt avseende. Då härtill kom svåra missväxtår under 1590-talet och, för Sigtuna stads vidkommande, all den samlade bitterheten och småsintheten i en fattig och isolerad småstad, kan man i någon mån förklara den svåra form tvisten mellan herde och hjord här fick.

Närmaste orsaken till den ånyo uppblossande striden var följande.

Som ovan nämnts hade borgerskapet i Sigtuna uti skrivelse av den 24 mars 1590 hos Johan III anhållit om förnyade privilegier och några frihetsår. Uti sitt svar härå, daterat den 8 maj samma år, hade Johan III förordnat bl. a., att borgarna skulle »behålla under staden then åker, som här till hafuer lägat till theres presterbool» mot skyldighet att »giöre Oss och Cronan afrad och skatt, span effter spanneland, såsom prästen hans tilbörlige tijonde.»

Om tillkomsten av detta påbud berättas följande. I Sigtuna bodde en borgare vid namn Matts Tomasson, som av Olaus Olai måg Martinus Aschaneus senare karakteriserades som »den menedaren, som för crimen læsæ Majestatis varit på väg at bli olycklig, men genom förbön fick nåd, gaf derpå sin salighets ed, som med 12 löftesmän befästades, att han icke skulle fara från Sigtuna, derpå åtog han sig 1590 att åtföljd af en annan borgare Per Björsson draga åstad och hos Hertig Carl så begå saken, att Kung Johan gav staden Prestebolet at nyttja, hvarefter han drog ifrån Sigtuna till Telge år 1595.» Herr Oluf själv berättar att »Matz Tomasson begynte och lifua med mig sampt Per Biörson at the ville begera prestebordet och the wille ther emot fly mig wederlagh hos K. M. så iag skulle bliffua behulpen, och iag var godtroghen och lät så bedraga mig med Matz Tomassons falskheet. Men sidan the prestebolets ägor fick, fick iagh aldrig siden mit full wederlagh som mig loffuat var, utan the togo både åker och eng och Invente Boskap, effter iag icke tröstade honom föda när the hade både åkren och ängen.»

Genom 1590 års kungabrev var nu emellertid den del av prästbolets jord, som borgarna under de föregående tvisterna med prästen fråntagit honom, tilldömd borgerskapet. Genom ett nytt kungligt brev av den 5 juni 1591 anslogs visserligen den avrad, som skulle för jorden till kronan erläggas, åt kyrkoherden såsom ersättning för jordens förlust, men prästbolet fortfor dock under århundraden framåt att vara ett ständigt trätofrö mellan prästerna, som dels ville återvinna själva jorden och dels utfå sitt vederlag och borgarna, som på alla sätt försökte komma undan vederlaget, men behålla jorden. Ägodelningen mellan dessa började genast, men ännu kort före sin död skrev Herr Oluf till hertig Carl, att borgarna, sedan de fått prästägorna, hade rivits och slitits därom sinsemellan, så att det var synd att höra talas därom.

Nya anledningar till tvister uppstodo ständigt.

Helvetesboda (Helsbo) torp hade i tiden av Gustaf Vasa genom särskild donation givits till prästbolet, men borgarne gjorde nu anspråk på även detta torp. Trots att genom häradssyn fastställts, att torpet låg utom stadens gamla rå och rör, tog de egenmäktigt höfånget därifrån och förklarade, att de komme att innehålla den gamla tomt- och vretskatten till pastor, till dess han godvilligt avstod från Helvetesbodaängen. Vidare yrkade de, att »inventet» skulle följa

prästbolet åt, varefter det mot Herr Olufs vilja efter förmedling av prosten Olof i Vassunda bortauktionerades för kyrkans räkning. Då riksföreståndaren hertig Carl den 2 november 1597 förordnat, att Sigtuna stad under den instundande vintern skulle underhålla två personer av kronans sjöfolk i borgläger (inkvartering), varvid skulle »så mycket uthi ider stadh affkårtet bliffua som sigh opå theres underholdningh kan belöpe», så tolkades detta av borgerskapet som om underhållet borde uttagas av den tomt- och vretskatt, som tidigare utgått till pastor, och överskottet levereras till stadens borglägerkassa.

I alla dessa trakasserier togo stadens borgmästare verksam del. Hans Olufsson Finne hade efterträtts av Per Siulsson Bältare (Bältmakare), som i sin tur följdes av Lasse Marcusson Murare. Därförinnan torde dock ovannämnde Augustin de Bois någon tid ha förestått sysslan. Såväl Hans Olufsson som Per Siulsson levde ungefär lika länge som Herr Oluf och voro mycket nitiska i aktionerna mot denne.

Mot borgarnes alla angrepp värjde sig kyrkoherden kraftigt.

I ett odaterat brev till hertig Carl klagar han över att sedan borgerskapet i två år givit honom det vederlag i form av skatt och avrad, som Johan III föreskrivit och utan vilket »hwarken iagh eller någhon fattigh Prestman ther kan blifwa behållen», så hade det »uthan E. K. N:s tillstånd tagit samma skatt ifrå migh», varför hans bön är att hertigen »wille nådelighen låtha mig niuta sama vederlagh.»

År 1595 (?) framför han samma bön till »Gubernatorn i Stockholm att Eders höghetter sampteligh wille war migh beforderligh att migh motte wederfaras så myket som rät ähr, att iag så wäll som andre gudsordz tienare motte niuthe Presteboolet och thes ägor tilgode, migh och min fattige hustru och barn tilgode, eller och stadenn och thess inbyggare måtte gifua migh åårligen tilbörligh wederlagh, huilket iag ödmiukeligen begärer, och sådan E. H^ers^ gode förfordran warder Gudh Alzmächtig både i thetta och thet tilkommande evige lijfuet rijkeligen belönade, under huilkens mildrijke beskydh och Nådige berscherm iagh wil hafua D. H^er^

samptlige och ödmiukeligen befalte.» Undertecknat: »D. H^ers^ ödmiuke och welwillige Olaus Olaij. Predicant i Sigtuna.»

År 1600 synes dock en förlikning hava skett. Herr Oluf skriver åter till hertig Carl bl. a. »Haffua nu Borgerskapet sig så betenkt för min fatigdom skull at kunna sig föda med sine gamble wrether och åker, som the nu haffua, sampt then åker och torper, som E. F. Nådh them gunsteligen unt och giffuit haffuer. Och thet wederlagh mig er tildelt i Kyrkioherberget[1], thet kan iag sellan til fyllest bekoma, både för Böndernas fatigdom och månge hårde åår, som är och i lång tijd warit haffuer (thet Gudh betre) — — — så thet recker inthet til, uthan iag moste missta 3 eller 4 pundh hwart år, doch moste iag fatig man, wil och skall utstå huadh min Nådige Herre och Öffuerheth på mig leggia thekis, gestningh holla sampt in utfallin prestegård upretta igen, ther iag haffuer ringa förmögenheth till. Härföre är nu min underdånigste och ödmiukelige Bön, at E. F. N. aff infödd millderijk Nådhe werdes för Gudz skull unna mig E. F. N:s Breff och stadhfestelse på sama prästbordhz ägor igen. Och såsom Borgerskapet her utinnan menat haffr, så är och alles theras fulla mening the ärewyrdige och höglärde män i Uppsala capitel, at prästebords ägorne kunde således koma under kyrkion igen, elliest kan her ingen prästeman bliffua biholpen eller fåå sin födo. Allra Nådighe Furste, thetta är wist min Nödh och förventar her på it nådiligit svar.»

Denna supplik mottog hertig Carl strax innan han drog till Liffland. Herr Olufs sak blev förmodligen härvid bortglömd. Allt förblev vid det gamla, och striden fortsatte.

Herr Oluf hade även bundsförvanter i kampen. En av de synemän som uppgått rågången mellan Helvetesboda torp och prästabolet, Mäster Diedrich, skriver år 1592 eller i början av 1593 till riksens råd och kammarrådet i Stockholm och meddelar, att landshövdingen stadfäst denna rågång samt »bedher ödmiukeligh thet E. H^r^. wille hielpa och förfordra honom (kyrkoherden) til thet bäste.» Menige

[1] Enligt den nya ordningen för kyrkostaten i Sigtuna, given i Vadstena 14 dec. 1595, skulle pastor njuta till årligt underhåll all behållen tionde i S. Pers och S. Olofs kyrkohärbärge.

man i S. Pers och S. Olofs socknar sänder, antagligen år 1602, en skrivelse till »Gubernatores, Ståthollare, Cammerådh och Camtrerer», där de, efter klagan över att deras kyrkoväg är sumpig, »ther aldrig nogen kan framkomma när regn och slag är, höst och vår, och huad ther icke bleffuer boot, nödgas wij leggia oss til annat kyrkiolagh», tillägga: »Men thet är thet meste wij förundre oss uppå, att Sigtuna borgare icke kunna eller wilia noghen prestman lida, utan altijd hota them med ohengn och anna otilbörlig handel, som presterne offta haffua klagat offuer, som wij haffua hört offta på predikestolen. Therföre haffua the nödgats draga hedan, at the icke haffua kunnat fördraga theras olicklige handell — — — huarföre äre wij fatige män til thet ödmiukeligste bedjandes för Eders Edle och welbyrdighet Cammerrådh och Camtrerer at E. Edle och welbörgh. wilie för Gudz retwisones skull hielpa vår sielesörgher med skat eller at han motte presteägorne igen bekomma — — — effter som meste parthen aff Borgerskapet gerna göra willia, som tilförene warit haffuer. Gudh giffue H. F. N. med helsa, welfardh och sundheet hemkoma nu, då H. F. N. ganska mycket annat om Rikesens saker, gangn och Besta handla thetta ringa ärende förutan, att icke behoffuas bemöda och sollicitera H. F. N. her om. Thetta är alles wår ödmiuke bön och bekennelse och förwänta her på en nådigh och mild suar.»

Herr Oluf hade ett gott stöd även i ärkebiskop Olaus Martini, som i skrivelser till kammarrådet i Stockholm och skarpa förmaningsbrev till borgerskapet i Sigtuna tog hans sak i försvar.

Stridigheterna nådde sin kulmen år 1602. Beskyllningarna mot Herr Oluf togo allt skarpare former, och denne gick till häftiga motanfall. Borgerskapet anhöll av sin forne kyrkoherde, Herr Hans (Johannes Erici Rogg), som nu var pastor i Wigsta, om något intyg, som skulle bevisa deras rätt. Men den åldrige prästen gav följande svar:

»Hederligh, velactat och welförstondigh man Lars Marcuson bårgmästare i Sigtuna stadh min gode, gamble wen thetta til handa.

Wenligh helsen i Herranom Christo Jesu nu och altidh sampt hwad mera gott efter min ringa förmögenhet kan åstadkomma, skal alltijd finnas Ider benegen. Widare betackar iagh ider Lars Marcuson sampt huar ärlig man, som ther byggia och boo, och besynnerligh them som tå bodde ther, tå iagh owärdigh kyrkioherde här war i Sigtuna, för mykin gott som i migh giort och bewist haffua, huilka iagh och gärna med allo godo förtiena och förskylla wil, så lenge iagh leffuer; och i wäten wel sielffua, att största och mesta parten äro döde bliffne eller och annars tädan dragne, som ther boodde, när iagh war ther, och annat folck upwäxt och inkommit i sama stadh, ty thet är nu 25 åår sedan iagh drog thedan, och i haffuer thisförinnan hafft fyra kyrkioherdar, hwi skola tå i settia migh uthi eder träto, som i haffua med ider kyrkioherde, thesto retwisare och kärligsammare i äre emoth ider kyrckioherde, thesto större heder haffue i för menniskior och disto större welsignelse hoss Gudh förwänta. I wiste wäl, hoo then var, som migh dreff ifrå prestegården, så att i haffua nu intet behoff bekymra ider therom, och säger iagh än nu en gångh: thesto bättre i elske och föde och fordra honom, thesto större heder haffuer i och större lön hoss Gudh förwänta, i hwilkens nådiga beskydd och beskärm iagh alla retsinniga meniskor, som ther byggia och boo, wil haffua ewinnerligen befalte. Datum Wikstadh palmsöndagh Anno 1602.

Johannes Erici
Pastor i Wigstadh.»

Det emotsedda bevismaterialet uteblev således. Men nya och gamla anklagelser och motanklagelser växlades i skrivelser till kammarrådet och »gubernatorn» och vid den visitation, som prosten Herr Olof i Wadsunda enligt av domkapitlet erhållen instruktion förrättade den 8 mars 1602. Parterna lämna härvid alldeles motsatta uppgifter rörande storleken av pastors inkomster och om en kompromiss, som skulle ha ingåtts mellan dem. Herr Oluf säger bl. a.: »Först tilmele de (borgarna) mig gerichhet (girighet), huilket the skola aldrig kunna göra gott. Jag fatig man skal få bewijs både hos höge och låge, bönder och prestmän at iag haffuer en ganska ringa legenheet, och ingen kan häller seija på mig at iag förslöser och leffuer öffuerflödhligen. Her på will iag få monge vitnen. Item beretta the enigheht giord oss emillan. Tre prestmän Her Hans, Her Jön och Her Jören nödgades byta sig ifrån Sigtuna för ohengn och oenigheet, som inthet kunde föda sigh der, oansett at the haffua hafft alle prestebords

ägorne. — — — Item se the gerna at iag skall ryma ifrån them, som inthet tienligit är (endoch tree prestmän nog thet gjort haffua.)» Vid prostevisitationen säger han vidare: »Her Jon moste förwärva sig K. M:s breff på hengn och försvar,[1]) ellies wille the slå honom ihiell.» Ytterligare berättar Herr Oluf, att då han vid något tillfälle fordrade sin rätt, tog en borgare, Måns Marcusson, »til en eldgaffell och wille giffua mig hug och togh til sin kniff och brukade många skelle ord, och då gik iagh ifrån them.» Han tillägger: »Sal. Her Jören min antecessor önskade mångha resor, at Gud wille honom ifrån them taga. Förty han förtärte her up alt sitt patrimonium och drog sedan en utfatig och förborgat man. Och salig och höglofflig i Gudi Archiep. Laures senior sade nogra resor sig mera bekymber haffua med Sigtuna prestegild för Borgerskapets skull än för hela stiftet her i Upland.»

Slutligen kom ärkebiskopen Olaus Martini själv til Sigtuna för att hålla rannsakning. Då han tydligen icke litade på de löften borgerskapet härvid avgav om godvillig uppgörelse med kyrkoherden, gav han denne promotorial till regeringen att få ett stadgat underhåll. Något svar härpå är obekant.

Nu var emellertid måttet rågat för Herr Oluf, och i känslan att situationen för honom blivit outhärdlig började han ivrigt söka ett annat gäll. Pastor i Grans församling Herr Per hade dött, och ärkebiskopen ville giva successionen åt Herr Oluf, men hertiginnan Sofia gav sin hovpredikant på Ekolsund, sacellanen Olaus Benedicti, denna lägenhet. Då slöts ett slags bytesavtal med Herr Håkan i Österhaninge, men denne åtrade sig och stannade kvar. Herr Oluf erhöll nu ärkebiskopens löfte om Hammarby och Fresta pastorat. Då emellertid fullmakten dröjde, blev han otålig och skrev till dåvarande rektor magnificus i Upsala Jacobus Erici och utbad sig hans och professorernas rekommendation och »förlössning» ur »sin usellhet och träldom, hwilken iagh gerna quitt wore.» Av någon anledning blev han ytterligare upprörd över ryktet, att borgerskapet intrigerade för att få Herr Anders i Odensala till hans efterträdare i Sigtuna. För att

[1] Konung Johan III:s skyddsbrev för kyrkoherden i Sigtuna av den 1 oktober 1581.

lugna honom skrev ärkebiskopen till honom ett förmaningsbrev, däri han först påpekar att företrädarens änka måste, om hon så önskade, få sitta kvar till Philippi och Jacobi samt fortsätter:

»Huadh thet andra anlagar om Her Anders i Odhensala fick han aldrigh min tilsäijelse ther på rummet. Men antiquus pastor Upsaliensis D^nus^ Joachimus haffr ther utfästelse uppå, när i ther ifrå koma. Om Her Anders bulrar, kan man wel få rådh medh honom. Acter och intet alt klatter som talas om Eder sampling i Bårby antingen medh Daniele studioso eller någoth annat, ther är alt fåfendt. Warer i stilla och låter migh ther medh handla, wil man acta alle tidhender och alt thet folk talar, dömer, stemplar, så får man aldrig roo. Ther geller Esa 30: In silentio et in spe erit fortitudo vestra.[1] In Christo vale, aff Karbo 13 Julii Anno Dni 1603.

Olaus Martini.
A. Ups.»

Den efterlängtade fullmakten kom slutligen den 13 juli 1603. Men det var skrivet, att Herr Oluf aldrig skulle komma att lämna Sigtuna; förlossningen ur all »usellhet och träldom» därstädes kom på annat sätt än han väntat.

Sommaren 1603 uppträdde pesten i Sigtuna. Den hemska farsoten hade tidigare härjat här åren 1529, 1530, 1565, 1579 och 1580. År 1590 hade den förekommit i Stockholm, men synes icke ha nått Sigtuna, kanske tack vare Johan III:s från predikstolen i Mariakyrkan då upplästa varning till menigheten, »at the ingalunda skole begiffua sig till Stockholm,» och »at hos them, som sama siukdom kan vara inkomen, skola icke fördrista sig til at haffua noget umgense ibland församblingarne utan holla sig ther ifrån.» Men nu hade man som sagt den fruktade gästen här.

Herr Oluf var nu 63 år gammal. Hans fyra äldsta döttrar voro gifta: Sara, som blivit änka efter Herr Oluf Knuth, hade 1593 ingått nytt äktenskap med Herr Mårten i Bälinge. Margareta var gift med Volter Johansson, borgare och skomakare i Stockholm, och Elisabeth med Anders Jacobsson därsammastädes. Karin slutligen hade år 1602 ingått äktenskap med Martinus Laurentii Aschaneus, från Aske gård i

[1] Genom stillhet och förtröstan varden I starka. Jes. 30: 15.

Håtuna socken, tjänstförrättande pastor i Hammarby och Fresta samt senare bekant som riksantikvarie och författare, bl. a. till en sigtunabeskrivning. Av de övriga barnen, Valdemar, Sigrid och Johan, voro de två sistnämnda minderåriga.

Den 15 juli 1603 inkom pesten i Sigtuna prästgård. Det första offret var Margaretas och Volters äldsta dotter Margareta. Volter själv var på resor och Anders i Stockholm. Om Sara och Mårten sade deras svåger Aschaneus, att de, »ändå icke vigde» gömde sig mot faran i Hälsingland. Johan hade Aschaneus tagit hem till sig i Torslunda, Valdemar var i Helenelund och Sigrid hos sina föräldrar.

Den 18 juli kom Karin till Torslunda, medförande följande brev av sin far till svärsonen Aschaneus:

»Huad som belanger din suär (svärfar) bliffuer vel biständigt som D^nus^ gratiossus[1]) tilförene sagt haffuer, endoch thet står til Gudh huem som leuffer så lenge, effter thet Gudh haffuer nu i thenne tijd sökt oss med siukdomar. Therföre kan iagh inghen råd påfina, uthan sender Karin til Eder på någhon tijd, intil thess wij få se huru Gudh synes laga med oss och bedher Eder, mi fili amantissime, at i se Eder wisligen före och at i kuni Eder så för[ho]lla någhon lithen tijd, intil thess i kune sickre spöria huru her står til. Gud then alzm. bevare oss fatige Barn, ehuar wij äre fjärran iller när. Jagh hade önskat at Volmar skulle warit i min gård[2]) sampt Karin och Johan, men så är siukdom så vida utsprijt, at her hielper nu ingen widh. Men om Eder synes, mi fili, at koma hijt i morgon vid klockan är 8 och begraffua lille Margareta, såge iagh gerna, om i driste Eder ther til, ellies moste iag senda effter Her Pedher i Håtuna och om ther är icke siukdomen hos Edher, må Karin bliffua ther hos Eder, men är ther siukdomen rida, så må i late henne koma hijt til mig igen och giffua oss Gudi i Himlen och leta oss til freds som Gud alz. vill. Edher hermedh Gudh befallandes til liff och al Velferdh. Datum Siggetuna 18 Julij Ao 603.

Olaus Olai.»

---

[1] Uppsala universitets rector magnificus.

[2] Herr Olufs privata gård nere i staden.

Aschaneus tvekade icke att resa till Sigtuna för att begrava lilla Margareta samt återvände därefter hem. Påföljande söndag, medan han predikade i Hammarby kyrka, fick han på själva predikstolen meddelande om att Herr Oluf hastigt dött i pesten den 22 juli. Makarne Aschaneus reste båda till Sigtuna. Herr Oluf begravdes den 26. Samma dag blev Gertrud Olufsdotter, tydligen en anförvant, kanske syster till Gudlig, som bodde på prästgården, smittad och dog den 29 i samma månad. Den 14 därpåföljande augusti avled makarne Aschanei späde son Valdemar i pesten. Följande dag dog makarne Olai äldste son med samma namn Valdemar och begravdes »dyre wårfrus dagh wid Sacristie dören.» Betecknande är anteckningen i arvskiftesinstrumentet efter Herr Oluf: »Lakann byttes (d. v. s. skiftades) inga, emedan the woro mest förröde i förgången pestilentia tidh på them afflednom.» Herr Oluf fick sitt vilorum i en murad grav i Mariakyrkans östra gavelvägg nära altaret.

Som nämnt hade Herr Oluf ofta klagat över sin fattigdom, och även hans änka Gudlig framhöll huru »min sal. mans och mitt är här allt förtärt och förbyggt på denna nederrottna prästegård.» Trots detta utvisade icke dödsboet någon större fattigdom. »Morkiär» Gudlig hade kvar alla sina hedersgåvor, bland dem ett förgyllt silverbälte. De gifta döttrarna hade envar vid giftermålets ingående erhållit i hemgift silver: Sara ett stop om 12 lod, Margareta ett bälte om 11 lod, Elisabet 11 lod och Karin 2 skedar och 4 lod, men ännu funnos kvar skedar, 1 kåsa, 1 silverskål om 16 lod, 1 stop om 24 lod m. m., sammanlagt minst 140 lod silver. Ytterligare hade döttrarna, förutom tidigare nämnda sängar med tillbehör, i hemgift erhållit brudkjortlar: Sara 6 alnar à 2 daler alnen, Elisabet »en half Engilst röd kiortell» och Karin en kjortel om 4 alnar »pekela», samt till bröllopskost envar en ko eller oxe. I boets förråd funnos bl. a en oxhud och 2 kohudar samt 15 alnar kläde och i stall och fähus 1 häst och annan boskap till ungefär följande antal: 1 tjur, 2 oxar, 12 kor, 1 kviga, 5 kalvar, 11 får och 10 svin. Vidare ägde sterbhuset sin privata gård i staden, vilken Aschaneus dock betecknade som förfallen, samt betydande utestående fordringar i spannmål. Bland Valdemars efterlämnade tillhörigheter fanns en kjortel av »pink», fodrad med fårskinn.

Det föll på Aschanei lott att omhändertaga och utreda boet efter

svärfadern, och han utvecklade härvid stor energi. Han tröstade »morkiär» Gudlig, tog vara på Herr Olufs efterlämnade papper, uppgjorde restlängder, renskrev kyrkans räkenskaper, indrev utestående fordringar, begravade de döda och skötte vid sidan om sitt vikariat i Fresta och Hammarby även kyrkoherdesysslan i Sigtuna ända till helgonmässan 1603, då en viss Petrus Johannis, som samma år avsatts från pastorsämbetet i Lagga, kom hit för att föreslå tjänsten. Aschaneus insjuknade också själv i farsoten, men tillfrisknade. Borgerskapet fortsatte med sina trakasserier. Ärkebiskopen fick åter inskrida vid upprepade tillfällen, varnade menigheten, att den för Guds skull skulle göra änkan rätt den tid hon efter kristen plägsed behöll gället och tilldömde slutligen Gudlig betydande mängder skattespannmål, som Aschaneus gjort fåfänga försök att få utdömda genom stadens rådhusrätt.

Änkan Gudlig flyttade år 1604 till den sterbhuset tillhöriga stadsgården, där hon dog. Hennes begravning var fjärde dag jul 1608.

Aschaneus hade emellertid uppgjort en räkning över alla sina kostnader och besvär vid skötseln av dödsboet efter svärfadern. Dessutom ansåg han sig äga en fordran för kostnaderna vid bröllopet med Karin. Både Sara, Margareta och Elisabet hade nämligen fått sina bröllop bekostade av föräldrarna, men vid Karins gifte ansågo dessa sig för tillfället icke hava råd till sådana utgifter, varför Aschaneus själv, som icke »ville dröija med vårt påbegynta ächtenskap» lånade tre tunnor malt, en tunna maltöl, humle, vetemjöl, får, fläsk, gäss, höns, kryddor m. fl. ingredienser till festligheten. Dessa fordringar erkändes icke av svågrarna, och med anledning härav uppstodo långa tvister.

Med förbigående av Herr Anders i Onsala, som i förbund med sigtunaborna fortfarande intrigerade för att få pastoratet, utnämnde ärkebiskopen den 20 mars 1604 förre pastorn i Narva Magnus Andreæ Melkorstadiedal (Medelpadius) till kyrkoherde i Sigtuna stadssamt S. Pers och S. Olofs landsförsamlingar.

Boet efter Gudlig skiftades nyårsdagen 1609. Sterbhusets gård i staden såldes till Herr Hans i Håtuna, och härmed försvinner familjen Olaus Olai Helsingius ur Sigtuna stads historia.

Källskrifter:

Liber Ecclesiæ Siggetunensium 1580—1834.

Historisk Berättelse om Prästarättigheterna i Sigtuna av kontraktsprosten Laurentius Jacobi Norelius (sammanbunden med föreg. volym).

Uppsala domkapitels protokoll.

För välvillig hjälp vid identifieringen av de å sid. 79, 80 och 81 upptagna böckerna står förf. i tacksamhetsskuld till f. riksbibliotekarien Isak Collijn.

Ett förhistoriskt bronsspänne i Sigtuna.

Förra året skänkte köpman Elias Hult ett starkt skadat bronsspänne till Sigtuna Fornhem. Det hade påträffats vid grävning år 1933 på Hults tomt, Bagaren nr 4, som är belägen på södra sidan om Storgatan nära Lilla torget och således ligger tämligen centralt inom det gamla stadsområdet.

Spännet, fig. 1, är numera endast 3,9 cm långt, bakre delen är avbruten. Det är format som en profilsedd, hukande rovfågel, vars kontur följes av ett band, som vid benet delas upp och bildar två knutar där vingen, liten och förkrympt, skjuter upp genom kroppen och ut över ryggen. Av rädsla för att framkroppens relativt stora yta skulle verka död, har konstnären fyllt den med två knuttandflätningar. Även den nu ofullstända stjärten har varit fylld med en knutbandsflätning. Klon är stor och rovgirig, huvudet är kraftigt markerat med en väldig, krökt näbb och ett stort, runt öga med vinkelformig omfattning.

Spännet hör till en grupp fågelformade spännen,[1] som i ett 20-tal exemplar ha påträffats i Skandinavien, men som utformats efter syd- och västtyska förebilder, vilka i sista hand gå tillbaka till den gotiska kulturkretsen ned mot Svarta havstrakterna. Sigtunaspännet är ett av de yngsta, tillverkat omkring år 700 e. Kr., medan flertalet tillhöra 600-talet. Det har emellertid en direkt motsvarighet i ett spänne, som är funnet i en brandgrav vid Vendel i Uppland,[2]

Fig. 1 Bronsspänne från Sigtuna.

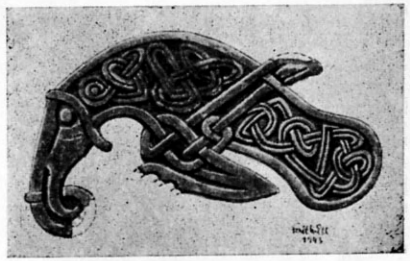

Fig. 2. Bronsspänne från Hovgårdsberg vid Vendel.

fig. 2. Likheten är så stor att man frestas antaga att de utgått från samma bronsgjutares verkstad. De överensstämma så gott som exakt i måtten, men äro vända åt olika håll och uppvisa vissa skiljaktigheter i fråga om ornamentiken. En detalj, som är av betydelse och återkommer på båda exemplaren, är den lilla utbuktningen nedanför ögat, en reminiscens av den skarpa hakspetsen, som utmärker 600-talets fågelfigurer.

Detta spänne är tillverkat omkring 300 år innan Sigtuna fanns som stadssamhälle. Hur dess förekomst i Svarta jorden skall förklaras är något osäkert. Det kan vara ett äldre spänne, som var i bruk ännu på 1000-talet — man har kunnat konstatera att åtminstone 200-åriga smycken understundom burits av vikingatidens damer i Birka, bl. a. just ett fågelformat spänne. Det är också möjligt att detta spänne är ett vittnesbörd om en äldre bebyggelse vid Sigtuna, men det står allt för isolerat, för att man skall våga taga det som bevis för att folk bodde på platsen redan på 700-talet.

H. Arbman.

---

[1] *I. Atterman,* Fågelformade spännen och beslag från folkvandringstid, i Studier tillägnade Gunnar Ekholm 1934, sid. 169 ff; *G. Thiry,* Die Vogelfibeln der germanischen Völkerwanderungszeit, Bonn, 1939.

[2] *I. Atterman,* Nya fynd från Hovgårdsberg i Vendel, Fornvännen 1935, sid. 49.

Nykonserverad helgonstaty i Sigtuna Mariakyrka.

I Sigtuna Mariakyrka har sedan klostertiden förvarats en träskulptur av dominikanernas skyddspatron, den helige Dominikus. I början på 1900-talet blev den grovt övermålad, vilket i hög grad försvårat en stilistisk bestämning av konstverket. Genom välvilligt tillmötesgående från församlingen med kyrkoherde Boon i spetsen har det emellertid nu varit möjligt att taga bort den nya färgen, och kyrkan har på så sätt blivit ett fullvärdigt konstverk rikare.

Till ledning för kommande studier skall här nedan lämnas en detaljerad beskrivning.

Höjd 132 cm.

Material: ek (ryggstycke av furu).

Målning på krederad grund.

Bilden står frontalt på en låg, något oregelbunden fotplatta med höger[1] fot något framskjuten, hållande i vänstra handen bok med röda pärmar (fem nithål efter metallrosetter), i högra handen fragment av liljestängel. Dräkt: dominikanerordens sedvanliga, d. v. s. vit tunika med gördel, vit skapular och däröver blåfodrad svart mantel med kapuschong. Hättan är tillbakakastad, och i dess ställe har helgonet en rund mössa (birett) på huvudet.

För att framhäva helgonets himmelska förklaring har ordensdräkten blivit rikt ornerad. Sålunda har manteln en gyllene reliefbård, vars mönster på kapuschongen består av stiliserade diagonalt motställda akantusblad, på den övriga delen av manteln en akantusranka. Manteln är dessutom beströdd med fembladiga, olivgröna (urspr. gyllene) rosetter. Mössan är belagd med silver och skorna rödvioletta.

Karnation: rosa med stora cinnoberröda rosor på kinderna, läppar cinnoberröda, kraftigt markerad mörkbrun, nästan svart skäggbotten, ögonlocksränder i samma färg.

Fig. 1. Den helige Dominikus, Mariakyrkan, Sigtuna.

Ett närmare studium av bilden, särskilt dess målning, ger vid handen, att den ursprungligen saknat ryggparti. Framhållas bör bl. a. den mycket oestetiska effekt, som tillkomsten av ryggstycket åstadkommit uppe vid nacken och halsen. Även ryggstycket är skulpterat, men detta har utförts av annan hand än den övriga delen av bilden. Särskilt i skarven mellan de olika materialen, furu och ek, kan man nämligen iakttaga, att skulpturala effekter (kurvationer i dräkten m. m.) på originalbilden icke äga någon omedelbar fortsättning på furupartiet. Ovanstående antaganden stödes av målningen. I sitt nuvarande skick visar nämligen bilden en äldre övermålning, vilken av allt att döma ägt rum strax efter bildens ankomst till bestämmelseorten. Man får tänka sig förloppet så, att en bild utan ryggparti blivit anskaffad (den har möjligen ursprungligen suttit i ett helgonskåp). Då den skulle uppställas fristående eller fritt mot en vägg i kyrkan, har det emellertid blivit nödvändigt

Fig. 2. Detalj av fig. 1.

att komplettera den med ett skulpterat ryggparti. Efter påsättandet av detta har bilden i sin helhet blivit ommålad. Därvid har bl. a. mantelns ursprungligen gyllene rosetter blivit ersatta av olivgröna. Ett stort antal sådana rosetter äro placerade rätt över skarven mellan ek- och furuparti, tydligen för att dölja denna så mycket som möjligt. Huruvida mössan ursprungligen var gyllene eller som för närvarande silverbelagd kan ej med bestämdhet avgöras.

Skador: större delen av liljan avbruten, ryggstyckets högra parti har under senare tid blivit grovt avbilat. — Målningen, i synnerhet å tunika och skapular, ytterst fragmentarisk.

Wilhelm Holmquist.

---

[1] Höger och vänster i det följande räknade utifrån figuren själv.

SIGTUNATID.

Sigtunatid har man stundom ur konsthistorisk synpunkt kallat ett skede i Sveriges historia c:a 1060—1150, då Sigtuna hade sin storhetstid och var den ledande staden i Mälardalen. Man skulle också kunna låta sigtunatiden börja år 1000 då staden först framträder. Det var en nydaningstid, då Nordens riken under stark kulturell påverkan från Västeuropa utformades till kristna, västerländska samhällen, en stadsbildningarnas tid, då vi för första gången i större omfattning möta verkliga stadssamhällen i Norden, en tid då den romanska konsten tränger igenom här uppe och blir den helt dominerande. Denna omdaning kan tydligt följas i Sigtuna, men om man endast håller sig till denna stad blir bilden ofullständig, Sigtuna utgör en länk i utvecklingskedjan. Först då man vidgar horisonten till att omfatta ej blott Sigtuna, ej blott Sverige, ej blott Norden utan hela Öster- och Nordsjöområdet kan man förstå tidens händelser och skeenden.

Situne Dei vill i främsta rummet försöka giva sina läsare en uppfattning om Sigtuna och dess historia, men årsskriften önskar också syfta vidare. Den vill giva en del glimtar av sigtunatiden i Norden, försöka uppfatta något av dess sermo vivus, dess andes stämma. En

serie systematiskt upplagda artiklar skulle måhända klarast giva läsaren en översikt, men en sådan artikelserie skulle fordra ett betydligt större utrymme, än man här har möjlighet att disponera. Man får därför söka gå en annan väg. Från och med denna årgång kommer tidskriften att innehålla en avdelning med en eller ett par artiklar som behandla sigtunatidens problem. En del av dessa artiklar bliva översikter av forskningen rörande vissa med Sigtuna samtida städer eller andra större problem från denna epok, en del andra åter bliva kortare meddelanden om förstahandsundersökningar; forskaren ser ofta med friskare ögon på ett nytt material, som kommit fram då han själv hållit i spaden eller själv arbetat igenom de skrivna källorna. På så vis hoppas redaktionen att årsskriftens läsare efter hand skola kunna lägga samman de brokiga mosaikbitarna i denna avdelning av årsskriften och få ett begrepp om vad sigtunatiden ur skilda synpunkter innebar för de nordiska folken.

FRÅN SKARAS SIGTUNATID.

av *Harald Widéen.*

De minsta av Sveriges städer — ett Sigtuna, Söderköping eller Skara — hämta sin berömmelse ur sitt eget inre. Jag tänker härvid på de rika kulturlager, som i form av s. k. svart jord bilda kärnan av jordmånen inom dylika städers centrala delar, och som i och med de senare årtiondenas intensifierade byggnation ha blivit föremål för en allmännare uppmärksamhet. Särskilt i Birka, Sigtuna och Lund ha härmed sammanhängande problem upptagits till vetenskaplig behandling. Fynd och företeelser ha jämförts; en ny terminologi har utbildats inom detta avsnitt av fornforskningen. Närmast från konstvetenskapligt håll har man framfört benämningen »Sigtunatid» för perioden c. 1060—c. 1150. Låt vara att tidsangivelsen i exakta årtal kan diskuteras; vad som avses med benämningen är ortens uppkomst och första blomstring som stad.

En annan bekant stad inom det gammalsvenska området, Skara, har däremot länge förblivit terra incognita för den nya stadshistoriska forskningen. Orsaken härtill är inte den, att fynd uteblivit, när det trängre stadsområdet även här undan för undan djupgrävts i samband med allt talrikare grundschaktningsarbeten för stenbyggda fastigheter, och ej heller den, att dessa fynd alldeles förbisetts av det lokala fornminnesintresset.[1] Skälet är, att dessa fynd och iakttagelser hittills ej systematiskt bearbetats eller publicerats. Det samlade materialet har väl ej heller varit så betydande, förrän den nyaste tiden med sin allt livligare byggnadsverksamhet brutit in. Ett utmärkt tillfälle att vinna god kännedom om »svarta jordens» utbredning

och mäktighet erbjöd sig dock 1899—1900, då vattenledning grävdes, men autentiska uppgifter av arkeologisk natur från detta tillfälle saknas, och vissa dylika fakta ha blott i efterhand kunnat inhämtas. I stort sett gäller för Skara — liksom för Sigtuna — att de stora, fasta fornlämningar dessa städers »svarta jord» kunna sägas utgöra, legat ganska orörda intill våra dagar, enär äldre tiders anspråkslösa trähusbebyggelse i regel icke fordrat vidlyftigare grundgrävning. Det är en händelse, vilkens betydelse knappt kan överskattas, att den arkeologiska forskningen i dessa, de mekaniska grävskopornas och den hastiga arbetstaktens dagar, också funnit medel att värdesätta och på ett rationellare vis nyttja »svarta jorden» som historisk källa. I äldre tid var den stadshistoriska forskningen i utomordentlig grad beroende av de skrivna källornas uppgifter, och på grund av dessas knapphet tvangs man att göra vidlyftigare spekulationer och att ur egen fatabur hämta de synpunkter, man förgäves eftersporde i det ensidiga källstoffet. Ofta förde en överdriven pietet de äldre topografiska författarna till slutsatser, som vi finna enbart kuriösa. Man saknade i stort sett möjlighet att pröva källställenas värde genom att konfrontera dem med annat medeltida material; de enda arkeologiska fynd man kunde bedöma voro inskriftsförsedda runstenar och mynt, och även dessa begagnades ensidigt filologiskt.

Våra dagars stadsarkeologiska forskning, som utgår från den under intryck av naturvetenskaplig metod framvuxna systematiserande arkeologien, söker ej förnämligast sina urkunder i arkivens stillhet. Den har flyttat ut i fria luften, bland gnisslande gångspel och taktfasta arbetssånger — ett betydligt smutsigare men betydligt mer givande arbetsfält. Det är ovedersägligt, att för arkeologen en karakteristiskt ornerad hornkam eller ett väderbitet arkitekturfragment, upptagna ur säkra fyndlager, framstå som värdefullare historiedokument än enstaka ord hos en äldre författare, vilkens sanningskrav och litterära avsikter vi ha svårt att kritiskt belysa. Våra fornfynd erinra icke om episoder och kuriositeter eller annat, som gärna lockat krönikörerna till pulpeten, de vittna däremot om vardagsliv och genomsnittskultur, vilket är väsentliga ting — åtminstone för vår tids sätt att se.

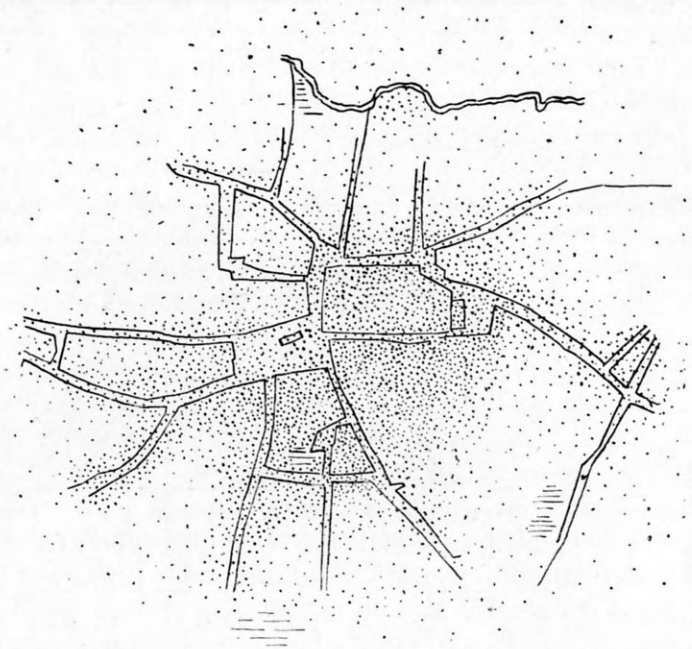

Fig. 1. Schematisk bild av «svarta jordens» utbredning och skiftande mäktighet i Skara. Underlaget efter Keitill Classons karta 1653.

Den bremensiske kaniken Adam, som på 1070-talet skrev ett kyrkohistoriskt arbete vari Sverige skymtar, nämner Skara och kallar den »göternas stora stad». Själv hade han aldrig varit i Sverige, och hans uppgift avser väl närmast stadens betydelse som stiftcentrum. Den har märkbart bidragit till att skapa överdrivna föreställningar om den forna stadens storlek. Vi kunna fastslå detta nu, sedan en säkrare grundval för bedömandet av våra gamla stadsbildningars förutsättningar och framväxt i största allmänhet skapats, och särskilt sedan kartor över »svarta jordens» utbredning och mäktighet på respektive orter åstadkommits. För Skaras del ter sig bilden så som fig. 1 visar. Underlaget utgöres av 1653 års karta över stadens tomter — det innersta centrum i den nuvarande stadsplanen —, och kulturjordlagret täcker ej ens detta. När det är som mäk-

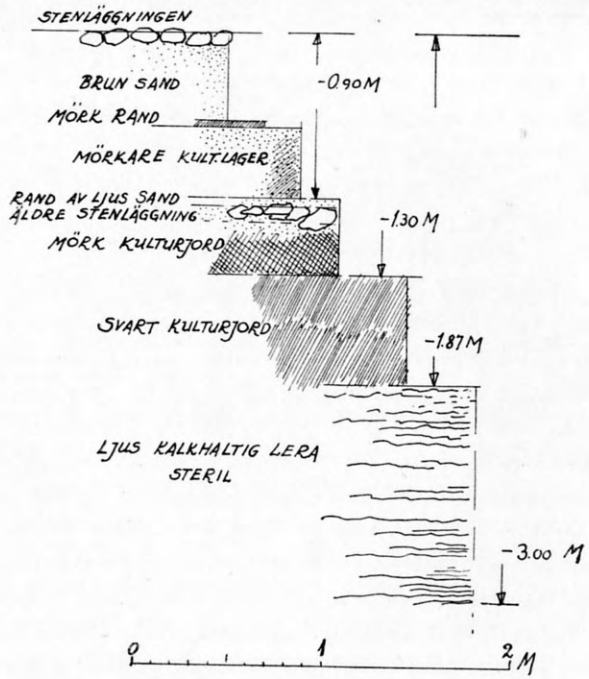

Fig. 2. Skärning genom lagerföljden på Stortorget i Skara. Efter ritning av L. E. Bergström 1939.

tigast (i vissa områden kring nuvarande skolgården) uppgår det till c:a 3 m., men stora perifera områden täckas blott av matjordlager på 0,5 m. tjocklek och mindre. Gentemot dessa siffror kan Sigtuna ställa djupsiffror på 4 m. och mer, och den lundensiska »kulturpelaren» omspänner en lagerföljd på 6 m. — det dubbla mot Skara.

Problemet ligger emellertid inte så enkelt till, att dessa djupsiffror för den »svarta jorden» direkt återspegla bebyggelsens ålder och intensitet. Man kan se det redan av det faktum, att de äldsta byggnaderna och byggnadslämningarna inom svarta jordens område så att säga överväxts av denna. Kulturjordbildningen är också på visst sätt nyckfull; den utjämnar sänkor och håligheter och blir intensivast på sumpiga ställen.[2] Den blir också rikare på gårdar och gator än på de delar av tomterna, som varit bebyggda. Ett märkligt

faktum, som måste vara av vikt att belägga med konkreta exempel, är att bruket av gatläggning med sten och ty åtföljande gatsopning satt stopp för kulturjordbildningen. Vidstående skärning av lagerföljden på Stora torget i Skara (fig. 2) är talande. Man kan i detta sammanhang påpeka, att den lundensiska »kulturpelarens» långa tillväxt ej förr än i relativt sen tid äventyrats genom en avslutande stensättning. Uppgiften blir här att med hjälp av lösfynden försöka bestämma stenläggningarnas ålder samt övriga fakta i samband med deras uppträdande för att på denna väg fastslå tiden för kulturjordbildningens upphörande på respektive orter. Att en viss samstämmighet härvid skall kunna påvisas är från början troligt. Hur olika förhållandena än gestalta sig i Sigtuna, Lund och Skara, är det märkligt att iakttaga, hur den ena parallellen efter den andra uppdyker, när de var för sig börja ådagalägga sin karaktär av »forntidsstad». Tydligt blir också, att den nya stadsarkeologien, frigjord från de intryck av skrivna källor, varunder den tidigast haft förmånen verka, skall kunna ej oväsentligt öka antalet orter i Sveriges land, för vilka man måste förutsätta kulturtraditioner, som i ålder ej stå tillbaka för dem, som nu allt klarare röja sig i t. ex. Sigtuna och Skara.

Det finns inom vårt studium ännu ett problem, vilket i särskild grad är förtjänt att beaktas och övervägas. Det gäller de äldsta stadsfyndens djupläge. De äldsta fynden (av allehanda slag; i Skara både lösfynd och byggnadsrester) möta under den egentliga »svarta jorden», nere på leran och närmast över denna. Dessa fynd tillhöra i stort sett 1000-talet, och de måste bli utslagsgivande för bedömandet av den mer koncentrerade bebyggelsens uppkomst. Fynden i »svarta jorden» göra gentemot dessa ett sent intryck: de härröra från högmedeltiden och i ej obetydlig grad från 1500- och 1600-talet. Även senare fynd äro jämförelsevis talrika. »Svarta jorden» tillhör alltså ej i sin helhet de forntidsstäder, varom den — åtminstone populärt — anses bära vittne. Det äldsta skedet i en stads liv behöver ej avsätta kraftigare, om alls några, årsringar i form av »svart jord»; det kan även bli senare århundraden förbehållet. De närmare omständigheterna i denna lagerbildning äro än så länge ganska okända.

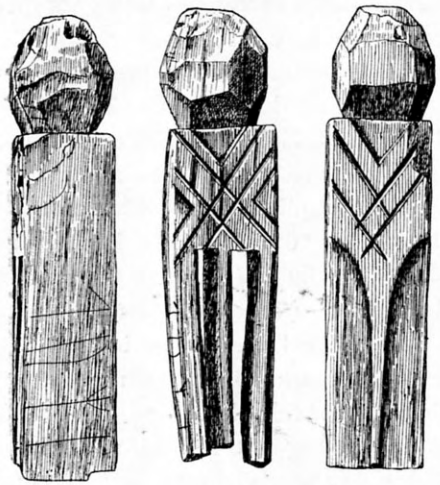

Fig. 3. Tränyckel till trälås (?), runristad. Funnen vid grundgrävning på banktomten söder om Stortorget. Skala 1/2.

Att dessa fakta äga betydelse för bedömandet av åldern på vår äldsta kända stadsanläggning, Birka, torde vara klart. Den stora mängden av gravar och lösfynden i dess »svarta jord» vittna om stadens huvudsakliga blomstringstid. Ortens äldsta stadsmässiga bebyggande kan infalla redan dessförinnan.

Bland de fynd, som insamlats vid lednings- och grundgrävningar samt annat jordarbete i Skara,[3] kan man urskilja vissa föremål och föremålsgrupper, som tydligen härstamma från samhällets äldsta tid, 1000-talet. Man kan fastslå detta dels genom fyndens djupläge, dels genom jämförelse med motsvarande fyndgrupper i Sigtuna och Lund, ehuru den svårigheten ofta möter inom stadsarkeologien att vi stå inför unika föremål, vilkas datering och bestämning i övrigt ter sig vansklig nog. Det är föremål av trä och ben det härvid gäller — alldagliga ting som bevarats i gyttjan och vilkas hela förhistoria är okänd, då äldre arkeologiska fyndkällor, t. ex. forngravar, aldrig tillhandagå med fynd i genren. Föremålens ornamentik och stil innebära väl i regel dateringsmöjligheter, men rikare ornering är sällsynt på hittills framkomna Skara-fynd. Dessa likna i detta hänseende de äldsta Lunda-fynden.[4]

Det nuvarande läget för stadsarkeologien i Skara är detsamma

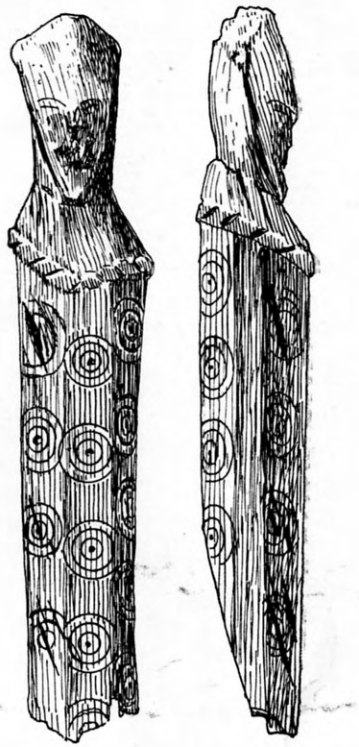

Fig. 4. Knivskaft av trä. Funnet vid grundgrävning på banktomten söder om Stortorget. Skala 1/1.

som för Sigtuna och Lund: fältarbetet går i ledband av praktiska grävningsföretag. Ett par äldre representanter för fornminnesintresset på orten och i senare tid författaren ha, dels på eget initiativ, dels på riksantikvariens uppdrag följt dylika arbeten ur vår vetenskaps synvinkel. Först nyligen har i Skara en försöksgrävning med uteslutande vetenskapligt syfte verkställts.

Ett par föremålsgrupper, som genast möta vid grävning i »svarta jorden» äro brynen och s. k. isläggar — alltid svårdaterbara i och för sig. Vanliga medeltidsfynd äro också nycklar av alla de slag samt knivar med skaft av ben eller trä. Äldst bland nyckelfynden torde den å fig. 3 avbildade pjäsen vara. Den är av trä och har tre lameller, varav den yttre har ett »spår», ej olikt vår tids patentlåsnycklar.[5] På motstående sida står för säkerhets skull ägarens namn

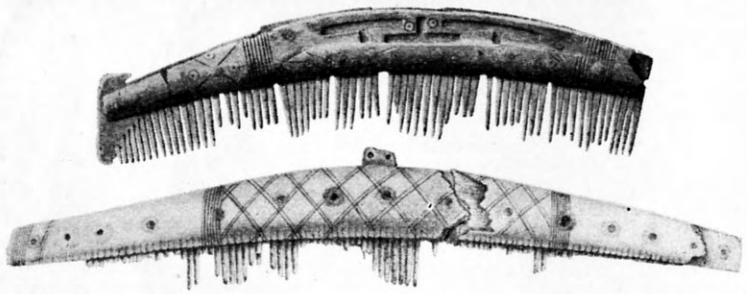

Fig. 5–6. Hästkammar av älghorn. Funna på tomten närmast norr om Stortorget och väster om domkyrkan. Den övre kammen har en inlagd prydnadsplåt av förgylld brons.

inristat i runor. Han har hetat Tumme, vilket namn är känt från en runsten i Västergötland.[6] Äldst bland knivskaften är det, som återgives i fig. 4. Det torde tillhöra 1000-talet och får ju senare rik efterföljd i skulpterade och gjutna metallskaft. Keramik är sällsynt; stengods och yngre glaserad vara förekommer, men äldre, s. k. vendiskt lergods är, så vitt jag vet, okänt i Skara. Mycket vanliga äro också kamfynd samt halvfabrikat från tillverkning av hornföremål, t. ex. itusågade horn, avsågade rosenkransar o. dyl. Äldst bland kammarna torde vissa ensidiga typer vara, dels raka, dels med halvrund »ryggfena». Från 1000-talet härröra utan tvivel de två praktkammar av älghorn som avbildas fig. 5,6. De ha hittats på 2,5 m. djup, d. v. s. nära leran, invid Stora torget. Den bäst bevarade har i mitten ett förgyllt bronsbleck, synligt åt sidorna genom kryckkorsformiga ursågningar. Denna grova kam, som varit c. 26 cm. lång, låter sig bäst jämföra med hästkammarna från Birka.[7] De vittna om förekomsten av dyrbara ridhästar, vilka ägnats en omsorgsfull vård. Om 1000-talsryttare tala även fynd av tidigare sporrar, om prydande av betseltränsar o. dyl. halvsfäriska bergkristaller, vilka varit infattade i brons eller silver.

Om köpenskap talar en upphängningsanordning för en finvåg (fig. 7) och om guldsmedskonst och metallgjuteri dels fynden av gjutformar och miniatyrdeglar, dels ett tyvärr förlorat, slutet fynd, som i ett brev från lektor F. Ödberg till Oscar Montelius så beskrives (ATA; daterat d. 11. 3. 1910):

»För några dagar sedan påträffades vid gräfning af grunden till byggmästare O. Dahlbergs stenhus vid Klostergatan härstädes — — — — ett rätt intressant bronsfynd 2,5 meter djupt, nära intill leran med lemningar af kol och aska. Fyndet består af en hel mängd tunna, smala sönderklippta bronsskifvor jemte en temligen tjock bronsten och en ytterst tunn, liten pincett med mycket smal nedre del. Pincetten torde möjligen vara gjord för votivändamål, till praktisk användning torde den knappast ha varit avsedd. Sannolikt har det varit en tillverkare af bronsföremål som här blifvit begrafven (bränd).»

Detta brev får sitt egentliga värde först då det visar sig, att Skarafyndet har en direkt motsvarighet i Sigtuna.[8] Särskilt uppgiften om de små pincetterna, vilka tydligen använts vid filigran- och granaulationsarbete, är viktig, då ett flertal sådana också hittats i Sigtuna. Att dessa fynd var på sin ort vittna om dit knutna konsthantverkare i guldsmedsbranschen är tydligt. Det äldsta Skara var liksom Sigtuna framför allt en kyrklig metropol; är det förmätet antaga, att de konsthantverkare, varom fynden tala, arbetat med beställningar för kyrkorna? Så göra allt fortfarande stiftstädernas gelbgjutarmästare.

Fig. 7. Upphängningsanordning till finvåg. Skala ²/₃.

Fig. 8. Hängkrucifix av brons. Skala 1/1.

Fig. 9. Hängkrucifix av bly. Skala 1/1.

Det är i övrigt min tro, att även den ridkultur och högt drivna hästskötsel, varom de äldsta Skara-fynden vittna, tillåta en förklaring utifrån de förutsättningar, de historiska källorna giva. 1000-talets herremän på orten voro prästerna; de ha varit beridna. Redan under stiftstadens äldsta tid bör det krav på oavlåtlig, personlig kontakt med kringliggande orter i stiftet, varom särskilt det i Skara sammanstrålande och från Skara utbyggda vägsystemet vittnar, ha varit aktuellt. Skarabiskopens springare var på denna tid vad hans bil är i dag.[9]

Om ortens äldsta betydelse som kristet samhälle vittna måhända två i Västergötlands museum förvarade små hängkors från 1000-talet (fig. 8) och 1100-talet (fig. 9), det förra av brons, det senare av bly. Det har synts mig önskvärt att medtaga dessa fynd i vårt sammanhang, ehuru exakta fynduppgifter rörande de små korsen ej föreligger.

Dock — fornfyndens användbarhet som historiska källor har sin begränsning; de belysa ej skarpt nog religiösa och sociala förhållanden. De lämna ej heller rikare bidrag till personhistorien eller den politiska historien — annat än i undantagsfall. Vi ha ett sådant i Skara, ett av de märkligaste medeltidsfynd i sin art som över huvudtaget framkommit. Fyndet utgöres av en 62 mm hög kalk av silverblandad metall, fig. 10. Dess form är synnerligen enkel men ålderdomlig, och kring kanten bär den följande inskrift: ADALVVARDUS PECCATOR d. v. s. »Adalvard, fattig, syndig människa». Hade vi blott detta fynd att tillgå, skulle vi kunna säga, att i Skara på 1000-talet (kalkens form) levat en man som hetat Adalvard, och att han varit en andlig (den övliga ödmjukheten i inskriften). Alltså äntligen ett fynd som givit ett personhistoriskt perspektiv.

Nu veta vi emellertid genom skriftliga källor, att under 1000-talet två hamburg-bremiska missionsbiskopar med namnet Adalvard funnits i Sverige. De verkade i Skara och i Sigtuna på 1050—60-talet; den ene, kallad Adelvard d. ä., dog i Skara 1064, och det är tydligt, att Skara-kalken måste sättas i samband med honom. Det har antagits att kalken nedlagts i biskopens grav. Äldre Västgötalagens biskopslängd säger, att Adalvard ligger begraven i Skara, och seden att nedlägga gravkalkar är välkänd från både äldre och senare tid. När och var kalken hittats är dock än så länge okänt. Säkert har den framkommit i eller intill domkyrkan vid grävning, och den upptages

Fig. 10. Miniatyrkalk av silverhaltigt tenn. Skala 1/1.

redan i 1700-talets inventarium för kyrkan. Kalken användes då till att kommuniera skarprättaren.

Ett fynd som detta måste i sällsynt grad vara ägnat väcka vårt historiska intresse och vår fantasi. Det levandegör ofelbart en scen ur det förgångna: en tyskfödd biskop, utgången från det bremensiska ärkestiftet för att bygga den allena saligggörande kyrkan ett bålverk i götarnas land, sänkes i sin grav på det nordiska missionsfältet. I sina sammantryckta händer håller han kalk och patén, och den lilla biskopsstaden genljuder av klangen från de skrällande klockorna i Mariakyrkan — ett tempel som biskopen själv grundlagt.

Med äldre grav- och byggnadsfynd i Skara skola vi för övrigt ej sysselsätta oss i denna studie.

Blott det viktiga faktum må framhållas, att den rikedom på småkyrkor, som redan under 1100-talet utmärker Lund, Sigtuna och Skara, i och för sig knappast kan läggas till grund för beräkningar över dessa städers storlek under äldre medeltid. Den så gör, begår otvivelaktigt ett anakronistiskt tankefel. I centrum av den lilla domkyrkobyn låg katedralen — på 1000-talet skäligen obetydlig. Den tog arv efter en »hednisk» centralhelgedom. I byns utkanter lågo sockenkyrkor, vilka under 1000-talet voro av trä men på 1100-talet ersattes med regelrätta stenkyrkor. Ju mer prästerskapet växte i stiftstaden, desto fler småkyrkor kunde man betjäna; kringliggande jordegendomar anslogos till prebenden, och de gårdskyrkor som förlagts till stiftsstadens utkanter blevo sockenkyrkor. Man gick i kyrka där och begravdes vid sin kyrka, men kyrkbesökarna bodde förmodligen ej i staden — det förbjuder vår kunskap om »svarta jorden» oss att antaga. Denna är i Skara ej av så stor mäktighet, att den rimligen kan anses vittna om en så talrik stadsbefolkning, som »stadskyrkorna» under äldre medeltid synas förutsätta.

Det skulle stå i god samklang med vad vi genom 1000-talets kyrkliga konstminnen veta om den traditionsbundna, nationella, s. a. s. frivilliga gestaltningen av vår äldsta kyrkliga kultur, om vi tänka oss, att landsbygdens folk (o. a. speciella grupper, t. ex. konvent och gillen) fortsatt att »gå i kyrka» i våra gamla kultcentra Sigtuna, Lund och Skara — alldeles som under forntiden.

Flera av huvudproblemen för den del av historieforskningen, som

sysslar med våra äldsta städer ligga olösta; andra äro ännu ej formulerade. Det torde ännu dröja länge, innan vi nått fram till en kunskap i hithörande ting, som står i proportion till ämnets betydelse. Men vad på den arkeologiska sidan av saken ankommer, ha vi skäl att vara förhoppningsfulla. Den ena orten ger ett, den andra ett annat, Sigtuna belyser Skara — Skara Sigtuna. »Sigtunatid» kunde alltså lika väl heta »Skara-tid», och det måste, som läsaren förstår, vara med självövervinnelse en Skara-forskare gör det medgivande åt den konstarkeologiska terminologiens krav, varom överskriften till denna uppsats talar.

---

[1] Som samlare av grävningsfynd och uppgifter i ämnet må med tacksamhet nämnas lektor Fridolf Ödberg och rektor Sanfr. Welin, var och en på sin tid sekreterare i Västergötlands Fornminnesförening och intendent vid föreningens museum i Skara.

[2] Jfr härom *R. Blomqvist,* Tusentalets Lund (1941), passim.

[3] Dessa samlingar tillhöra dels Västergötlands museum i Skara, dels Statens Historiska Museum.

[4] *K. Stjerna,* Lund och Birka. Historisk tidskrift för Skåneland III (1908—09), s. 186.

[5] Detta tolkningsförslag har givits mig av doc. Adolf Schück.

[6] Sveriges runinskrifter V, Västergötlands runinskrifter I, granskade och tolkade av *Hugo Jungner,* nr 3.

[7] Jfr Birka I. Die Gräber, von *H. Arbman* (1940), pl. 159 ff.

[8] *E. Floderus,* Några brons- och silversmedsfynd från det äldsta Sigtuna. Fornvännen 1928, s. 98 ff, fig. 47, 48.

[9] Jfr följande stadgande i våra gamla lagar: *Biskopen skall rida kring landet och viga kyrkor.* (Dalalagens Kyrkobalk. VII flocken).

Aalborg.

På norra Jylland, på gränsen mellan Vendsyssel och Himmerland, på en holme mellan Østeraa och Vesteraa, som bilda Limfjordens utlopp i Kattegatt, ligger Aalborg. Första gången staden omtalas är i Adam av Bremens omkring 1070 skrivna hamburgska kyrkohistoria. Han giver en kort men träffande karakteristik av Aalborgs betydelse som Danmarks nordliga utpost. »Inloppet från Oceanen till Östersjön mellan danernas utpost (Aalborg) och Norges fjäll är så snävt att ett skepp lätt kan färdas sträckan på en natt. Vägen till S:t Olov i Nidaros utgår härifrån och man seglar till Viken (Bohuslän) varifrån man tager vägen till lands. De som segla från Aalborg ha, efter vad man säger, 30 dagsresor till Island, eller i medvind något mindre.»

Liksom i Sigtuna finnas i Aalborg mäktiga kulturlager under den nutida staden. De mäta 2 till 6 m. i tjocklek. Rika fynd visa att staden blomstrade under äldre medeltid och som gränser för dateringen av stadens uppkomst giva de en tidpunkt »icke mycket före år 1000 och icke heller mycket yngre». Staden framträder alltså samtidigt som Sigtuna. Följande artikel skildrar ännu icke avslutade undersökningar i Aalborgs domkyrka.

DEN ÆLDRE BUDOLFI.

av Peter Riismøller.

Budolfi Kirke er Aalborgs centrale Kirke og Domkirke for Aalborg Stift, siden Bispestolen fra Børglum efter Reformationen blev flyttet til Aalborg i 1553. Den ligger paa Byens højeste Punkt og lige ved Byens ældgamle Centrum Gammel Torv. Budolfi Kirke er Aalborgs Vartegn, synlig næsten fra alle Punkter i Byen.

Og dog er Budolfi oprindelig slet ikke bygget som Hovedkirke, men som Annekskirke til St. Peders Kirke, som laa ca 300 Meter vestligere paa samma Højdryg som Budolfi, men allerede i 1542 var nedbrudt, ødelagt i Grevens Fejde, da Aalborg først blev erobret af Skipper Clemen og derefter af Johan Rantzau. Det vides med Sikkerhed, at Budolfi i Middelalderen laa i St. Peders Sogn, idet en Gaard i Strandstien, der ligger lige øst for Budolfi, i 1438 nævnes som liggende i St. Peders Sogn. Men i 1445 nævnes den samme Gaard, og da ligger den i Budolfi Sogn. I Mellemtiden er Budolfi altsaa blevet Sognekirke.

Stilmæssigt er der god Grund til at antage, at Budolfi er bygget netop paa den Tid; den er en treskibet, gotisk Kirke med sene Spidsbuer og Ribbehvælvinger. Oprindelig med Saddeltag paa Taarnet, men i 1779 forsynet med et pompøst Barokspir, som nu ganske dominerer den ret beskedne og prunkløse Kirke, Fig. 1.

Men allerede i 1399 nævnes Budolfi Kirke i de historiske Kilder, og saa gammel maa den altsaa være, men heller ikke meget ældre. Dertil var Forskningen naaet, da Spaden pludselig afslørede en helt anden Sammenhæng.

Kirken var blevet for lille til de store Højtider, og man vilde nu

Fig. 1. Budolfi Kirke 1940 før sidste Ombygning.

forlænge den 14 Meter mod Øst, ogsaa for at give den mere æstetiske Dimensioner i Forhold til Taarnet og til den store Plads, der var frilagt syd for Kirken. Til den Ende nedrev man først den lille spidsbuede Smøge, Fig. 2, der som en diskret udrakt Albue havde holdt den profane Bebyggelse paa tre Skridts Afstand. Korgavlen faldt, og man tog fat paa at grave Krypt.

Da Fundamentet til den gotiske Korgavl var fjernet, fremkom i noget større Dybde en Bue af svære Kampesten, et tydeligt Fundament til en romansk Absis, Fig. 3. I Nordsiden fortsatte Korrundingen i et Stykke af Korets profilerede Sokkel med et Skifte af Kvadersten liggende paa Plads, Fig. 4.

Hermed var det givet, at der havde staaet en romansk Kirke, før den gotiske blev bygget. Men der var i Fundet adskillige Tegn, der pegede endnu længere bagud i Tiden.

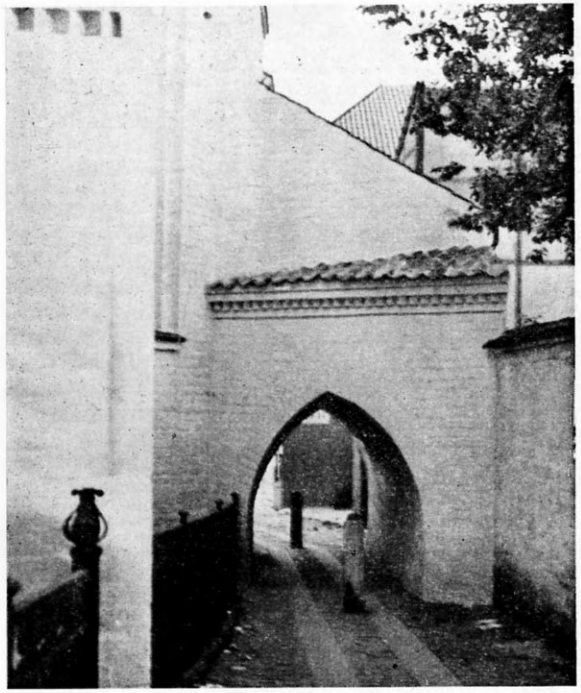

Fig. 2. Den gotiske Smøge mellem Budolfi Korgavl og den profane Bebyggelse.

Mellem de Sten, som dannede Fundamentet til Korrundingen, fandtes mange tilhuggede Kvadre, deriblandt nogle med Smig til Vinduesaabninger. Det drejede sig ikke om kasserede Emner, for der fandtes Kalk paa dem, saa der var god Grund til at formode en endnu ældre Kirke. Og Sikkerhed for denne Antagelses Rigtighed fik man, da det viste sig, at Korrundingen ikke laa paa oprindelig Overflade, men paa næsten en Meter Opfyldning, fuld af middelalderlige Begravelser.

Absisfundamentet laa i Kote 3,55, og først i Kote 2,72 kom Sandet frem. Den mellemliggende Jord var pakfyldt med Grave, ofte sat ned oveni hinanden. Paa det tætteste Sted konstateredes 5 Lag Begravelser, og den ene var ofte forvitret, inden den næste var sat ned.

Nu kunde jo disse Begravelser være sket udenfor og inde i den romanske Kirkes Kor, saa de kunde regnes for jævngamle med Kirken.

Fig. 3. Fundamen'et af Absiden efter Ombygningen. Set fra Syd.

Men i flere Tilfælde laa de inde under Fundamentet af Absiden, Fig. 5, saa de nødvendigvis for en Del maa være ældre. Dette endelige Bevis for endnu ældre Kirkebygning paa Stedet kunde ikke bortfortolkes. 4 Lag Kister blev konstateret under Fundamentet.

Det var altsaa med betydelig Spænding, Arkæologerne tog fat paa anden Omgang af Gravningen: Udkørslen af hele Fyldmassen under Koret af den gotiske Budolfi. Vilde der vise sig endnu en Kirke under den nu fundne romanske?

Først viste det sig, at Soklen af Koret ikke dannede Hjørne i Nordøst, hvor den normalt skulde, men gik videre i Nord og dannede en nordlig Korsarm. Dette kunde ikke paa nogen Maade antages at være oprindeligt, ligesom Sokkelstenene ikke alle havde samme Profil, idet

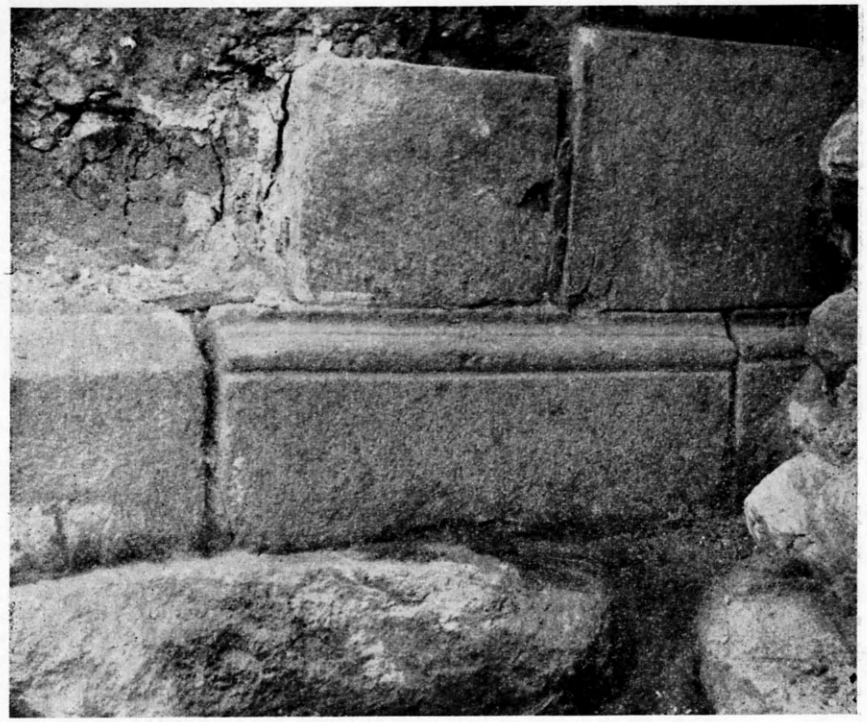

Fig. 4. Sokkel og Kvaderskifte af Korets Østgavl nord for Absiden efter Ombygningen.

nogle af dem havde karnisformet Vulst, andre Skraakant, Fig. 4. Da denne nordlige Korsarm blev udgravet, fandt man ogsaa dens indre Vestside, som tydeligt viste, at Korsarmen er senere tilbygget, idet dens Fundament ligger i et højere Plan end Skibets Sokkel, som samtidig kom frem i Lyset. Som det var at vente, var den primære Sokkel dobbelt: underst Skraakant og derover et Skifte med karnisformet Vulst, Fig. 6.

Indgangen fra Koret til Korsarmen var opmuret af svære røde Munkesten, hvor Soklen var brudt igennem og Kvaderstensvæggen fjernet. Hermed var Beviset ført for at baade Korsarmen og Absiden var sekundære i Forhold til det oprindelige Kor, hvis dobbelte Sokkel angav Nordsiden af den primære Kirke. Ogsaa Sydsiden blev hurtigt

Fig. 5. Kiste under Absiden. Fundament.

fundet, men heller ikke den kunde med Sikkerhed vise, hvor den første romanske Gavl havde været, eller hvordan den havde været.

Budolfibanken er en oprindelig Strandvold, hvis Højde over Havet er 2,70 Meter paa dette Sted. Over denne Højde er i Tidens Løb ophobet Fyld, saa Banken nu er omkring 6,50 Meter høj, og denne Fyld er en meget upaalidelig Bund at bygge paa. Dette har de romanske Bygmestre indset, og Fundamenterne til Kirken er da ogsaa svære som til en Skyskraber, ligesom hele Rummet var fyldt med svære Kampesten. I dette Stenbrud arbejdede Arkæologerne med yderste Forsigtighed, for om muligt at faa fat i den oprindelige romanske Gavle. Men da Fundet kom, var det et endnu dristigere Haab, der opfyldtes.

Inde i den primære Kirkes Kor tegnede sig en Dag en Ramme af Kampesten, lagt i en enkelt Række og med den flade Side opad, Fig. 7. Tydeligt nok et Fundament, men primitivt og altfor spinkelt til at bære en Gavl af Kvadersten. Og da dets Hjørner bøjede mod Vest i ret Vinkel i god Afstand indenfor den romanske Sokkel, stod det klart, at her var Grunden af endnu en Kirke. Kun lille har den været; Korets Bredde er kun godt 3 Meter, og kgl. Bygningsinspektør E. Packness, som ledede Ombygningen, erklærede straks, at det lette Fundament ikke havde kunnet bære nogen Stenkirke. Yderligere laa

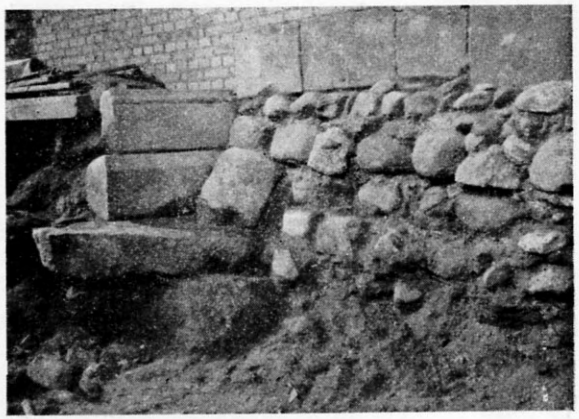

Fig. 6. Sokkel og Fundament af Sakristiets Vestvaeg set udefra. T. v. rager Soklen af det primaere romanske Kor frem.

der sort, fedtet Aske og smaa Trækulstykker i Jorden omkring Stenene. Her havde altsaa staaet en Trækirke, som var brændt.

Inden det nu skal forsøges at gaa modsat Vej og rekonstruere, hvorledes de forskellige Byggeperioder har afløst hinanden, skal det bemærkes, at kun Koret af den gotiske Budolfi er udgravet, og derfor er ikke engang hele Koret af dens Forgængere klarlagt. Men saa vidt disse Rester kan tydes, er Bygningshistorien denne:

I tidlig Middelalder er der rejst en Kirke af Træ paa Banken, hvor Algaden og Østeraa — Byens Havn — krydser hinanden. Den er muligvis Aalborgs ældste Kirke, men det kan ikke bevises, for Vor Frue Kirke var før sin Ombygning en tidligt romansk Kirke af engelsknormannisk Type fra Aarene 1066—1120. Vor Frue ligger imidlertid udenfor Aaerne og den lille Budolfi har nok været den egentlige Købings Kirke.

Om denne Kirke har været af Stavværk eller Bulværk, kan ikke vides.

I romansk Tid er Trækirken brændt, og den første romanske Stenkirke er bygget udenom Tomten. Denne Stenkirke er ikke let at tidsfæste, idet kun Soklen er levnet, og den kunde bygges saadan gennem hele romansk Tid. Heller ikke kan Korets Dimensioner og Form endeligt bestemmes, vi ved end ikke, om den har haft Absis. Kun

Fig. 7. Fundament til Gavlen af Traekirken, set fra Syd.

staar det fast, at den er bygget, mens de romanske Kvadermestre stod paa Højden af deres Kunnen og haandværksmæssige Samvittighed. Der er ikke en Fejl i Hugningen, uden at saa er Stenen kasseret, og Fundamenterne er lagt saa solidt og smukt paa den usikre Bund, at de maatte kunne bære for Evigheden.

Endnu i romansk Tid er denne Kirke beskadiget ved Brand og derefter ombygget. Der maa været gaaet en rum Tid siden Kirken blev bygget, for det ses af Gulvhøjderne, at Terrænet omkring Kirken maa være steget med ca en Meter i Mellemtiden.

Ved Ombygningen er Skibets Mure blevet staaende, mens Korets Nordmur er nedrevet og et Sakristi tilbygget. Dertil er brugt Kvadre og Sokkelsten fra Nordmuren, men nu kun i enkelt Sokkel, hvorved der fremkommer baade Skraakant og Vulst i samme Skifte. I det

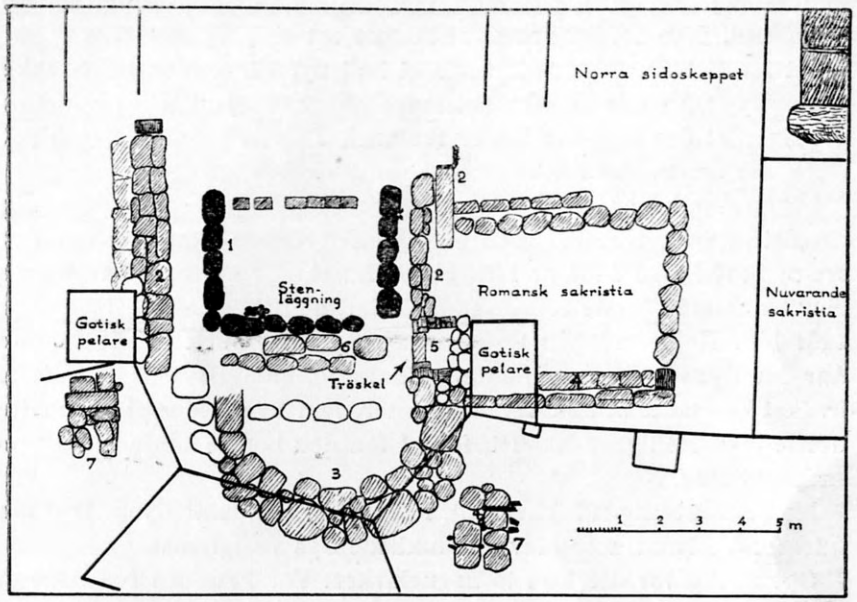

Fig. 8. Plan 1. Fundament til Trækirke, lagt af Kampesten med den flade Side op. Rummet indenfor Fundamentet var delvis brolagt med Haandsten.
2. Fundamenter og Sokkelrester av den primære romanske Kirke.
3. Fundament til Korrunding af den ombyggede Kirke.
4. Fundament og Sokkel af det tilbyggede Sakristi.
5. Ingangsdør fra Koret til Sakristiet, muret af røde Munkesten.
6. Svær Stenlægninge af raa Kampesten. Enten Gavlfundament af den primære Stenkirke, eller Alterfundament i den ombyggede.
7. Svære Stenlæggninger, tildels bestaaende af tillhuggede Sten. Uden nogen Forbindelse med romanske Bygningsdele, men muligtvis Fundamenter til gotiske Piller som senare er opført andetsteds.
Den sorte Linje er Omridset af den gotiske Kirke, før Ombygningen i 1940—42.

hele taget er Ombygningen ikke nær saa solidt og smukt udført som den primære Kirke.

Nu fik Kirken tillige den Absis, hvis Fundament var det første, der røbede de ældre Byggeperioders Tilstedeværelse. Sakristiet sluttede sig med sin Østmur direkte til Absidens nordøstre Forbandt.

Korets Nordmur ind mod Sakristiet blev opført af røde Munkesten og en Niche ligeledes i nordre Kormur blev muret af samme Materiale. Sakristiets Gulv kom til at ligge 75—90 cm over Korets Gulv,

som saa blev forhøjet til samme Højde, men da begge Gulve senere er opbrudt, kan det ikke angives helt nøjagtigt.

Set fra Øst fik Budolfi hermed et helt nyt Ydre. Men heller ikke denne Byggeperiode kan fastsættes med nogen Nøjagtighed; kun kan det siges, at den ligger indenfor romansk Tid. Denne Kirke maa det være, der nævnes i 1399.

I første Halvdel af 1400-Aarene voksede Aalborg stærkt og blev sig bevidst at være Købstad med alle deraf flydende Forpligtelser. Det ses af Stiftelsen i 1431 af Helligaandshuset, der en Snes Aar senere blev Danmarks første Helligaandskloster, og det ses af, at ligeledes i 1431 blev Købmandsgildet »Guds Legems Lav» stiftet. I de samme Aar fik Byen tillige sin første Befæstning, sine »Bysens Planker», hvilket kan læses af de Overenskomster, som Byens Magistrat maatte træffe med Helligaandshuset, for at faa den bedste Linje for denne Indplankning.

Men Befæstningen lukkede St. Peders Kirke ude af Byen. Den laa udenfor Vesteraa, som blev den lukkede Bys Vestgrænse.

Oprindelig var der kun to Sognekirker: Vor Frue øst for Østeraa og St. Peder, som var Kirke for baade den vestlige Del af Købstaden og for Hasseris, som helt op i Renæssancen blev regnet for samhørende med Aalborg. Nu blev, i Aarene mellem 1438 og 1445, Budolfi Sognekirke for det ny Sogn mellem begge Aaer, og omkring den Tid er sikkert den nuværende Budolfi bygget.

Den gotiske Budolfi er imidlertid en vanartet Søn af den gamle romanske Slægt i dens Grundvold. Murene mellem Hovedskib og Sideskibe staar paa den romanske Kirkes Sokkel, saa det solide romanske Fundament endnu er det bærende for hele Konstruktionen. Og Sideskibenes smalle Østgavle skraaner tilbage i spids Vinkel for at naa ind og træde paa Hjørnerne, hvor Fundamenterne og den første romanske Kirkes Kor sluttede.

Hvor den gotiske Kirke ikke har nogen romansk Samvittighed i Bunden, staar den mere usikkert. Den nordre Midterpille i Koret er funderet paa nogle løst henlagte Kvadre, der hviler paa Jord og gammel Kalkkule og saa for Resten paa Tilliden til de himmelske Magter. Her fandtes det fornødent at bore adskillige Megapæle ned for at sikre sig, at det hele blev staaende efter den moderne Ombygning.

Endnu er ikke hele Undersøgelsen afsluttet, der kan vise sig nye Overraskelser ved en Gravning inde i Skibet. Men som Resultat af de første Gravninger kan fastholdes, at Budolfis Alder er blevet forlænget bagud fra 1399 til Aalborgs ældste kristne Tid, og at den nuværende Kirke er endnu et af de mange Vidnesbyrd om Byens mægtige Opblomstring omkring Aarenene 1400—1450.

Plan: Chr. Iørgensen.
Fotos: Peter Riismøller.

Sigtuna Fornhems verksamhet 1942.

Under många år har Fornhemmets styrelse arbetat på att skapa ekonomiska förutsättningar för uppförande av en ny stenbyggnad för museets samlingar, emedan den nuvarande träbyggnaden dels är alltför trång för de betydande samlingarna, dels och framför allt ej tillfredsställer kraven på säkerhet för eldfara. På grund av nu rådande förhållanden på arbetsmarknaden har man emellertid blivit tvingad att skjuta frågan om nybygge på framtiden. Styrelsen har istället inriktat sig på att låta reparera och underhålla den nuvarande byggnaden. Dessutom har för museets samling av mer betydande stenfragment, delar av runstenar och byggnadsdetaljer ett enkelt lapidarium iordningställts. En mindre humlegård har även anlagts på Fornhemmets tomt.

Lokalerna för museets skådesamlingar ha länge varit otillräckliga. För att avhjälpa den värsta bristen har styrelsen låtit utvidga dessa att även omfatta ett rum, som tidigare ingick i en lägenhet, som hyres ut. Detta rum har tagits i bruk för samlingar från medeltiden. Hela denna avdelning har samtidigt därmed nyordnats av docent W. Holmqvist. Tack vare det ökade utrymmet ha dessa samlingar kunnat exponeras på ett mer instruktivt sätt än tidigare varit möjligt. En ljusare färg på väggar och i montrer bidrager i hög grad till att giva ett lättare och ljusare intryck åt hela utställningen. Besöksiffran visade även en avsevärd stegring efter nyordningen.

Nyförvärven till samlingarna bestå huvudsakligen av jordfynd från staden. Fornhemmets bibliotek har från K. Vitterhetsakademien erhållit en synnerligen värdefull bokgåva på ett stort antal band. Genom byte med Fornhemmets årsskrift och genom inköp ha dessutom ett antal tidskrifter och böcker erhållits.

Några omfattande utgrävningar ha ej företagits under året, men Fornhemmet har bevakat de smärre grävningar, som företagits i staden i samband med byggnadsverksamhet o. dyl.

Av Sigtuna stad har Fornhemmet erhållit ett anslag på 300 kronor, av Stockholms läns landsting på 250 kronor. Fornhemmets balansräkning pr 31 dec. 1942 har fastställts till 33.309: 55 kronor.

Till alla dem, enskilda personer, företag och officiella institutioner, som i denna depressionstid biträtt Fornhemmet i dess strävan att bevara Sigtuna gamla kultur och för en större allmänhet levandegöra stadens historia, ber Fornhemmets styrelse att få uttala sitt varma tack.

Sigtuna den 15 november 1943

HARRY CULLBERG

Holger Arbman.

Fornhemmets styrelse har under året bestått av:

Rektor Harry Cullberg, ordf.
Docent Holger Arbman, sekr.
v. Häradshövding Lennart Aspegren, kassaförv.
Rektor Holger Bergvall
Docent Wilhelm Holmqvist.

Innehåll:

SIGTUNAKYRKAN. Antikvarie Bertil Berthelson ..... sid. 7

RHENLÄNDSK STIL I SIGTUNA. Docent Wilhelm Holmqvist .. « 29

ETT BETSELBESLAG FRÅN SIGTUNA. Antikvarie Erik Floderus « 47

ETT MUNKANSIKTE FRÅN SIGTUNA. Fil. lic. Dagmar Selling « 55

OLAUS OLAI HELSINGIUS. v. Häradshövding Lennart Aspegren « 67

ETT FÖRHISTORISKT BRONSSPÄNNE. Docent Holger Arbman « 95

NYKONSERVERAD HELGONSTATY. Docent Wilhelm Holmqvist « 97

FRÅN SKARAS SIGTUNATID. Fil. kand. Harald Widéen .... « 105

DEN ÄLDRE BUDOLFI. Museidirektör Peter Riismøller ..... « 117

SIGTUNA FORNHEMS ÅRSBERÄTTELSE ..... « 129